

UNIVERZITA PARDUBICE

FILOZOFICKÁ FAKULTA

ŽIDÉ V CHRASTI A OKOLÍ MEZI SVĚTOVÝMI VÁLKAMI

OLGA KUNDRATOVÁ

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

2018

Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci na téma, „Židé v Chrasti a okolí mezi světovými válkami“ jsem vypracovala samostatně pod vedením Mgr. Zbyňka Vydry, Ph.D. a s použitím pramenů a literatury, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu pramenů a literatury na konci práce. Jako autorka uvedené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

Souhlasím s prezenčním zpřístupněním své práce v univerzitní knihovně.

V Chrasti dne 27. března 2018

Olga Kundratová

.....

Anotace

Práce se zabývá tématem „Židé v Chrasti a okolí mezi světovými válkami“. V každé kapitole je popsán vývoj židovského obyvatelstva od prvních zpráv v obci až po konec druhé světové války. V první kapitole „Židé v Chrasti“ jsem popsala významnou rodinu Heislerových a jejich podnikání na území města. V druhé kapitole „Židé v Hroubovicích“ se rovněž zabývám jejich průmyslem a do dnes dochovaným hřbitovem. Ve třetí kapitole je popsána situace mezi křesťany a židy v obci, jejich společné soužití a popis židovských staveb.

Klíčová slova:

Židé, Chrast, Hroubovice, Zájedec, průmysl, hřbitov, synagoga, židovská škola, deportace, soupisy obyvatel, 19. století, 20. století, doutníkové špičky, továrny, léčiva, obuv

Annotation

The aim of this thesis is to describe the Jews in Chrast and its surroundings between the World Wars. In every chapter I describe the development of the Jewish population in the way they live up until the end of World War II. In the first and second chapter, I cover the Jewish industry in the towns of Hroubovice and Chrast. In the third chapter, I talk about the relation between Christians and Jews living in the town Zájedec, emphasizing their co-habitation and the architecture.

Keyword:

Jew, Chrast, Hroubovice, Zájedec, industry, Cemetery, synagogue, Jewish school, deportation, register of populations, 19. Century, 20. Century, cigar point, fabric, drug, shoe

OBSAH

ÚVOD	1
1. KAPITOLA ŽIDÉ V CHRASTI	5
1.1.1. Z historie obce	5
1. Příchod židovského obyvatelstva do Chrasti – první světová válka	8
1.1. Vznik továrního průmyslu v Chrasti	11
2. Meziválečné období	11
3. Holocaust a zánik židovské komunity v Chrasti	13
4. Heislerovi chrastečtí továrníci.....	15
4.1. Továrna na papírové špičky doutníkové	15
4.2. Továrna na léčiva Dr. Ing. Roberta Heislera	18
4.3. Továrna na dámské prádlo	21
4.4. Továrna na zpracování vlasů.....	24
2. KAPITOLA ŽIDÉ V HROUBOVICÍCH	26
2.1.1. Z historie obce	27
2. Počátek osídlení židovského obyvatelstva – první světová válka	28
2.2.1. Příchod židovského obyvatelstva do obce Hroubovice.....	28
2.2.2. Židovská synagoga v obci	33
2.2.3. Židovské továrny v obci	35
3. Židé v Hroubovicích v meziválečném období	36
4. Osudy hroubovicích židů v době druhé světové války.....	38
5. Židovský hřbitov v Hroubovicích	41
3. KAPITOLA ŽIDÉ V ZÁJEZDCI	42
3.1.1. Z historie obce	42
3.1.2. První zmínky o židech v obci	43
3.1.3. Stavba synagogy.....	48
3.1.4. Zřízení židovské školy v obci.....	49
3.1.5. Zrušení židovské náboženské obce	50
2. Židé v meziválečném období	50
3.2.1. Zboření synagogy	50

3.2.2. Příběh židovské rodiny z války – osud rodiny Ornsteinů	52
3. Židovský hřbitov	55
ZÁVĚR	57
4. Seznam pramenů a literatury	59
4.1.1. Prameny	59
4.1.2. Archivní fondy	59
4.1.3. Bakalářské a diplomové práce	60
4.1.4. Literatura	60
4.1.5. Studie	61
4.1.6. Internetové odkazy	61
4.1.7. Vyprávění	62

ÚVOD

Svou bakalářskou práci jsem zaměřila na téma „Židé v Chrasti a okolí mezi světovými válkami“. Město Chrast se nachází přibližně patnáct kilometrů jihovýchodně od okresního města Chrudim a na hranici Železných hor. Termínem „okolí“ míním nedaleké okolní obce Chrasti, tj. Hroubovice a Zájedec, kde se židé usazovali, byla zde založena židovská náboženská obec a židé zde začali z počátku jen v malém rozsahu podnikat. V časovém úseku „mezi světovými válkami“ bych chtěla popsat zejména jejich podnikání. Mým záměrem je zjistit, jak vypadal židovský průmysl před začátkem druhé světové války, která byla ve velké míře zaměřena na jejich genocidu a zbavovala je veškerého majetku a jmění. Život židů v každé kapitole popíši od jejich prvních dochovaných záznamů až do druhé světové války. Na konci každé kapitoly uvedu seznam těch, kteří byli nuceni odjet do koncentračního tábora.

Společným jmenovatelem všech tří zmíněných obcí, tj. Chrast, Hroubovice a Zájedec, které jsem si vybrala do své bakalářské práce je, že patřily Královéhradeckému biskupství, které mělo své sídlo v Chrasti. Panské sídlo Chrast koupil roku 1656 pražský arcibiskup Harrach, právě pro účely vznikajícího královéhradeckého biskupství, které vlastnilo i okolní vesnice Chrasti až do roku 1848. K prvnímu spojení tehdejších obcí Chrasti a Zájedce dochází v roce 1749, kdy královéhradecký biskup Jan Josef Vratislav z Mitrovic odkoupil ves od rytíře Haugvice z Biskupic, a tím se stal Zájedec duchovním zbožím a s robotou podléhal správě chrašického dvora.

Zmíněné Chrašice jsou dnes součástí města Chrasti. V knize *Místní jména v Čechách* od Antonína Profouse ve svazku druhém se nachází název Chrašice. *... je zde udáván jako skupina domů pod městysem Chrasti nad potokem Žejbrem 12 km jihovýchodně od Chrudimě... Od roku 1546 městečku Chrast náležela ves Podlažice a ves Chrašice... Jména Chrast a Chrašice spolu zřejmě souvisí Chrašice může znamenat malá Chrast.*¹ Chrašice byla první založená část – dnešní místní část města Chrasti.¹ Byl zde postaven kostel sv. Martina (první zpráva až z roku 1350). Kolem kostela vznikl hřbitov, který měl sloužit pro potřeby obyvatel tehdy významnějších Podlažic, neboť zde stál již zmíněný benediktýnský klášter.²

Spojení obce Chrast s Hroubovicemi přišlo nedlouho po Zájedci, a to v roce 1757, kdy opět královéhradecký biskup Jan Josef Vratislav z Mitrovic, připojil Hroubovice k chrasteckému panství. Panský dvůr v Hroubovicích byl pozdějším biskupem Janem Leopoldem

¹ PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách*. Ústav pro jazyk český, v. v. i., 2011 [cit. 2017-07-16]. URL: <http://mjc.ujc.cas.cz/search.php?where=strana&svazek=II&heslo=0056&useregexp=no>.

² JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 2.

Hayem emfyteutyzován.³ Nakonec roku 1850 byla k obci Chrast přidružena celá obec Hroubovice, která již roku 1864 požádala o její odtržení, a bylo jí vyhověno.

Židé do Chrasti a okolí patří od nepaměti. Usazovali se zde ještě před začátkem 18. století. Právě díky nim město Chrast a obec Hroubovice tak vzkvétaly a dosáhly na tehdejší životní poměry na vysokou úroveň. V této oblasti to byli právě židé, kdo zaměstnával nejvíce lidí, jak na práce podomácku, tak i v nově vybudovaných továrnách.

První kapitola s názvem „Židé v Chrasti“, byla nejvíce čerpána z knihy Stanislava Machaly – *Historie továrního průmyslu v Chrasti*.⁴ Publikace vznikla k příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město v říjnu roku 1853. Výtisk se nachází v knihovně městského muzea v Chrasti. V muzeu jsou také uchovány prameny k rodině Heislerových, která vlastnila největší, a pro Chrast i nejvýznamnější továrny jako např. na doutníkové špičky či lučební továrnu, které popíši v kapitole „Heislerovi chrastečtí továrníci.“ Všechny chrastecké židovské továrny jsou popsány v první kapitole. Další podstatné informace pro kapitolu „Židé v Chrasti,“ mi poskytl vnuk místních židovských podnikatelů pan RNDr. Jiří Šlanger.

V knihovně městského muzea Chrast je také kniha *Dějiny Chrasti* od Josefa Šmídy, která mi posloužila pro kapitoly „Židé v Chrasti a v Hroubovicích.“ Čerpala jsem z ní informace o nejstarších dějinách těchto dvou obcí.

Primárním pramenem k druhé kapitole „Židé v Hroubovicích,“ mi byla kronika obce Hroubovice od místního kronikáře Františka Langerá. Informace z kroniky obce jsem čerpala na webových stránkách E – badatelný Okresní archiv v Chrudimi, kde je kronika zdigitalizovaná a veřejně přístupná. Kronikář František Langer psal kroniku v letech 1920–1940 přičemž kronika začíná rokem 1576. Kronika obce je chronologicky napsaná a dobře čitelná. Zde jsem využila i díl z pořadu *Hádanky domu života*, který pro Českou televizi vypracovaly Petra Vladařová a Lucie Petrusová. Posledně jmenovaná se problematikou židů v Hroubovicích i *Zájezdci* zabývala ve své bakalářské i diplomové práci. Bakalářskou práci s názvem *Židovský hřbitov v Hroubovicích* a diplomovou práci *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavky – Zájezdec* mi posloužily jako zdroje k mé bakalářské práci. Diplomová práce od Lucie Petrusové „*Židovský hřbitov v Hroubovicích*“ je uložena ve Státním okresním archivu v Chrudimi pod přírůstkovým číslem 10 398. Kapitoly *Židé v Hroubovicích* a *Chrasti* se

³ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelná webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelnachrudim/>

⁴ MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28. října 1853)*. Chrast, 2003. Bez ISBN

prolínají, neboť právě z Hroubovic do Chrasti přišla jedna z nejvýznamnějších židovských rodin – a to rodina Heislerů. Dalším zdrojem pro práci v kapitole Židé v Hroubovicích mi byla publikace od bývalého starosty obce Hroubovice Jiřího Pokorného, který ji nechal vydat k výstavě k sedmdesátému výročí masových transportů židů do koncentračních táborů pod názvem „Hroubovice a Židé.“ Výstava se konala v roce 2012 a byla instalována v prostorách Obecního úřadu v Hroubovicích.

V poslední kapitole „Židé v Zájezdci“ mi jako primární pramen posloužila kronika obce Zájezdec, kterou sepsal zdejší kronikář František Jukl. Kronika je uložena na obecním úřadě v Zájezdci, kde je po dohodě s panem starostou k dispozici. Kronika není originál, nýbrž kopie. Další informace jsem čerpala v Městském muzeu v Chrasti. Prameny muzeum získalo samosběrem, během přípravy na výstavu o židovském hřbitově v Zájezdci, která proběhla v roce 2012. Z důvodů inventarizace a úpravy archivu jsou v kartonu uloženy věci podle data pořízení. Dalším pramenem mi byla diplomová práce výše zmíněné Lucie Petrusové.

Společným pramenem pro kapitoly Židé v Zájezdci a Hroubovicích mi byly knihy – Soupisy židovských familiantů v Čechách v roce 1783 od Ivany Ebelové a kolektivu a Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793 od Martina Holého a kolektivu, kde jsem čerpala informace o jménech a povoláních místních židů. Knihy jsou k dispozici v Okresním archivu v Pardubicích. V obou publikacích se židé z obcí Zájezdec i Hroubovice nacházeli v kolonce Chrast, ačkoli právě v Chrasti v této době nejspíše žádní židé nežili, neboť se v žádné publikaci o nich nepíše.

Společným jmenovatelem obcí Hroubovice a Zájezdec, je židovská náboženská obec, která zde postupně vznikla pro svůj vysoký počet věřících, kteří se zde usazovali. Tyto židovské náboženské obce zanikly během vystěhovávání židovského obyvatelstva do blízkých průmyslově se rozvíjejících měst jako například Chrudim či Pardubice. Poté co roku 1890 zanikly malé židovské náboženské obce, vznikla pro bývalý chrudimský, hlinecký a nasavrcký okres jedna společná židovská náboženská obec v Heřmanově Městci. Všichni věřící z výše zmíněných okresů museli platit náboženskou daň židovské náboženské obci, ke které spadali, v našem případě heřmanovoměstské. Smyslem této nově vzniklé náboženské obce bylo efektivněji pečovat o potřeby svých členů. Ti mohli mimo jiné tak vyžívat náboženských a vzdělávacích institucí zřizovaných heřmanovoměstskou židovskou správou.⁵ Nová židovská obec nevznikla v Heřmanově Městci náhodou. Její historie spadá až do počátku 16. století. Od konce 17. století zde sídlil krajský rabín. Během námi sledovaného období, tj. meziválečné

⁵ SVĚŘÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 22. Bez ISBN.

období spadají město Chrast a obce Hroubovice a Zájezdec právě do zmiňované heřmanovoměstské židovské obce, která zde fungovala až do roku 1940.

Dále bych chtěla zmínit odlišnost mezi židovstvím a křesťanstvím, které bude možné najít i v mé bakalářské práci. Jde například o číslování židovských a katolických domů. Židé museli své domy číslovat římsky, zatímco katolické domy jsou číslovány arabsky. Římské číslování domů bylo například v Hroubovicích a v Zájezdci, kde židé tvořili jakousi enklávu náboženství. Chrastecí židé své domy odlišně nečíslovali, všechny domy byly číslovány římsky. Odlišné číslování domů bylo nařízeno každou obcí, která si mohla zvolit, jak se v její obci budou židovské domy číslovat. Obec Zájezdec od římského číslování později odstoupila a sjednotila čísla popisná na arabská.

Druhou odlišností byly sňatky, které byly dvojí. Pro židy se nemohla svatba konat před zákonem (ta pro ně neměla platnost), ale z právního hlediska byla tato svatba jediná povolená. Zatímco sňatky „pod komínem“, byly zákonem zakázané, pro židy byly platné. Tyto sňatky prováděl rabín v hebrejštině. Děti, které vzešly z těchto manželství, byli nemanželské a dědily jméno po matce.⁶

Také bych chtěla upozornit, že k některým lokalitám, o kterých píší, se zachovalo pouze malé množství pramenů k meziválečnému období. Tento nedostatek podkladů se objevuje nejvíce v Hroubovicích. V kronice je toto období psáno sice po letech, ale velmi stručně. Dále bych chtěla upozornit na Soupisy židovských familiantů, odkud jsem čerpala informace o židech žijících v níže popsanych kapitolách. Seznamy jsem přeložila a ponechala v takovém sledu, jako jsou v Soupisech, takže nejsou abecedně řazené.

Úvodem bych též chtěla popsat postavení židů na celém území Čech od počátku dvacátého století do konce druhé světové války.

Na konci 19. století se objevují na celém území Čech antisemitské bouře. Souběžně s tím vznikala i sionistická hnutí. Ačkoli zde bylo jisté nacionální cítění, židé měli v Čechách nejlepší podmínky k všestrannému vývoji. Během trvání první Československé republiky byla uznána židovská národnost. To napomohlo k tomu, že se začala židovská politická strana prosazovat ve volbách během let 1929 a 1935. Po zvolení obsadila dvě parlamentní křesla v Národním shromáždění. Významným politikem v této době byl Adolf Stránský, který byl židovského původu. Období, kdy na našem území židovství vzkvétalo, bylo ukončeno záhy

⁶STARÁ, Ivana. *Několik poznámek k uzavírání manželství v ABGB*. Právnická fakulta, Masarykova univerzita Brno [cit. 2017-08-22]. URL: https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2011/files/prispevky/10%20Ovlivnovani%20sfery/20%20stara.pdf

v září 1938, po dohodě uzavřené v Mnichově, kdy muselo Československo podstoupit své pohraniční území Německu. Tím židé pozbyli veškerých svých práv.⁷

Po druhé světové válce bylo z důvodu obrovských ztrát na židovském obyvatelstvu obtížné obnovit život židovské pospolitosti v Československu. Po krátkém připojení Podkarpatské Rusi k Československu byl posílen přísun židů z této východní země. Tím nastala obnova židovských náboženských obcí v Československu. V roce 1948 bylo registrováno na území Čech a Slovenska přes 44 a půl tisíce lidí hlásících se k židovství. Necelá polovina těchto lidí cca 19 000 židů se po vzniku Izraele odstěhovala. Dalších 7 000 židů se odstěhovalo z Československa, takže v roce 1950 zůstalo na našem tehdejší území kolem 18 000 osob hlásících se k judaismu. Další masivní vlna emigrace přišla v letech 1968–1969, kdy Československo opustilo na 6 000 židovských občanů.⁸

V neposlední řadě je zde nutné vysvětlit, proč píší slovo žid s malým písmenem. Podle pravidel českého pravopisu se slovo žid jako věřící píše vždy s malým písmenem. S velkým „Ž“ v označení žid se můžeme setkat zejména během druhé světové války, kdy bylo možné psát pouze Žid. V tomto smyslu to znamenalo odlišnost rasovou či cizost, která musela být vykořeněna. Po druhé světové válce, kdy vznikl stát Izrael (r. 1948), se začalo odlišovat žid a Žid. Žid na začátku s velkým „Ž“ je příslušník národa neboli Izraelita, žid s počátečním malým „ž“ je stoupenec náboženství. Ve své bakalářské práci postupuji podle pravidel českého pravopisu, a proto píší žid.

1. KAPITOLA ŽIDÉ V CHRASTI

1.1.1. Z historie obce

Na úpatí Železných hor leží město Chrast, které se nachází 12 km jihovýchodně od okresního města Chrudim. Původní název obce zněl Chrast'. Prvním doloženým majitelem zdejší krajiny byl župan Slavník, který žil v polovině 10. století. Později přešla tehdejší krajina do držení Děpoltovců, vedlejší větve Přemyslovců.⁹ Chrast jako samotná byla založena až v 2. polovině 13. století pravděpodobně benediktinským klášteřem v Podlažicích. Tento klášter vznikl v roce 1159 nejspíše šlechticem Vrbatou z nedalekého Kostelce – dnešního Vrbatova

⁷ ROZKOŠNÁ, Blanka, JAKUBEC, Pavel. *Židovské památky Čech: historie a památky židovského osídlení Čech = Jewish monuments in Bohemia: history and monuments of the Jewish settlement in Bohemia*. Brno: ERA group, s. 12, 13. 2004. ISBN 80-86517-64-0.

⁸ FIEDLER, Jiří, PAŘÍK, Arno. *Židovské památky: v Čechách a na Moravě*. Praha 1992, s. 24. ISBN 80-900895-1-8.

⁹ PAULUS Vinvenc. *Z paměti města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, GARN 2017, s. 4. Bez ISBN.

Kostelce. V dubnu roku 1421 byl benediktýnský klášter husitskými vojsky zničen. Následně přešla obec Chrast do světské správy.¹⁰ Do roku 1427 bylo opatství i s městečkem svěřeno husitskému hejtmanu Jakubovi z Kroměšína, po něm Jiříkovi z Březovic a dále bylo panství převedeno na královskou korunu a správcem byl ustanoven Vilém Kostka z Postupic, který jej spravoval až do roku 1436. Král Zikmund 26. září tohoto roku panství zastavil Janu Pardusovi z Vratkova, který panství postoupil v roce 1452 Zdeňku Kostkovi.

Od roku 1493 byla Chrast již nejspíše městečkem.¹¹ Kostkové panství vlastnili až do roku 1539. Od tohoto roku přešlo městečko do majetku Slavatů z Chlumu a Košumberka. Diviš Slavata z Chlumu a Košumberka dostal dědičně klášter „pustý“ Podlažický s městečkem Chrastí a několika vesnicemi od císaře Maxmiliána II.¹² V roce 1600 bylo panství i s městečkem prodáno rodu Berků z Dubé a Lípy. Vše koupil Václav Berka z Dubé a Lípy, toho času nejvyšší komorník království Českého. Roku 1605 nechala vdova Markéta (po Václavovi Berkovi z Dubé a Lípy) vystavět panskou budovu, tj. nejstarší část zámku s podloubím.

Dále panství vlastnili v letech 1644–1656 rody Švamberků a Harrachů. Roku 1656 koupil panství pražský arcibiskup kardinál Harrach pro nově vzniklé Královéhradecké biskupství, které ovládalo Chrast s okolními vesnicemi až do revolučního roku 1848.¹³ Kardinál Harrach koupil panství Chrast od Anny Eusebie hraběnky z Harrachu, rozené svobodné paní ze Švanberka za 80 000 zlatých Rýnských.¹⁴ Tehdy se Chrast stala hlavním sídlem královéhradeckých biskupů na dobu 70 let. Prvním biskupem královéhradeckým v Chrasti se stal v roce 1660 Matouš Ferdinand z Bilenberka. Ten se také zasloužil roku 1662 o projekt na zavedení vodovodu z Chrašic do centra městečka.¹⁵ Roku 1696 nechal Jan František Milčín, svobodný pán z Talmberka, třetí biskup královéhradecký na troskách bývalého kláštera v Podlažicích vystavět nový kostel. Původním záměrem bylo vybudovat celý nový klášter, ale z důvodu nedostatku financí byl postaven pouze kostel. Jan František Milčín z Talmberka ho nechal zasvětit sv. Markétě Antiochijské.¹⁶ Po své smrti, v roce 1698, byl ve zdejším kostele pohřben.

Dalším, pro tuto bakalářskou práci důležitým biskupem, který nejčastěji sídlil v Chrasti, ačkoliv sídlo Královéhradeckého biskupství v Hradci Králové již bylo postaveno, byl bezesporu Jan Leopold Hay, čtrnáctý biskup Královéhradecký. Po jmenování

¹⁰ ŠMÍD J. *Dějiny Chrasti. Chrudim 1927*. Museum města Chrast 1935, s. 18. Bez ISBN.

¹¹ Státní oblastní archiv v Zámrsku, Inventář velkostatek Chrast, 023, (1608) 1636-1951.

¹² PAULUS V. *Z paměti města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, GARN 2017, s. 25. Bez ISBN.

¹³ ŠMÍD J. *Dějiny Chrasti. Chrudim 1927*. Museum města Chrast 1935, s. 22, 23. Bez ISBN.

¹⁴ PAULUS V. *Z paměti města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, GARN 2017, s. 77. Bez ISBN.

¹⁵ PAULUS V. *Z paměti města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, GARN 2017, s. 97. Bez ISBN.

¹⁶ PAULUS V. *Z paměti města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, GARN 2017, s. 116. Bez ISBN.

královéhradeckým biskupem roku 1780 byl přeložen z Olomouce do Chrasti, kam přišel v květnu následujícího roku. Dne 13. října 1781 byl vydán císařem Josefem II. tzv. Toleranční patent. Podle úředních zpráv bylo nejvíce evangelíků a nekatolíků ve Východních Čechách. Vzhledem k tomu, že díky patentu se stala morálka v tomto kraji uvolněnější a lidé zneužívali své nově nabyté svobody, vydával biskup Hay zvláštní pastýřské listy. Jedná se o dopisy ordináře, tj. biskupa diecéze či biskupů církevní provincie nebo státu, určené věřícím či kněžím. Pokud jsou Pastýřské listy určené věřícím, bývají obvykle čítány během nedělních kázání.¹⁷ V nich biskup Hay nabádal, aby se lidé vrátili ke svým původním morálním hodnotám, ale také aby byli k sobě mírumilovní. Roku 1782 procestoval biskup Hay celý chrudimský kraj a ve všech obcích svolával katolíky a nekatolíky, kde je napomínal a nabádal ke společné snášenlivosti. V této době se biskup Jan Leopold Hay zmiňuje o tzv. „náboženských blouznivcích“, které nazývá „deisty.“ Během jeho výpravy po Chrudimsku měli být přeorientováni na jinou víru. Na Chrudimsku jsou „deisté“ nazýváni jako „Izraelité“ či „Abrahamité“, a na nedalekém Rychmbursku jako „Adamité“.¹⁸ Biskup Jan Leopold Hay zemřel na biskupském zámku v Chrasti v roce 1794 a je pohřben na místním hřbitově v Chrašicích u kostelní zdi sv. Martina.¹⁹

Revoluční rok 1848 byl revoluční i pro městečko. Tehdy získala Chrast samosprávu, v jejímž čele bylo obecní zastupitelstvo se starostou. V roce 1853 byla Chrast povýšena na město, pod jehož správu náleželo ještě devět okolních vesnic.²⁰ Druhá polovina 19. století byla pro Chrast ve znamení rozmachu národního života. Například do Prahy byl poslán na stavbu Národního divadla základní kámen, v témže roce tedy 1871 se město připojilo na železniční trať Německý (dnes Havlíčkův) Brod – Pardubice.²¹ Začínaly vznikat politické strany a různé spolky jako například: Sokol, Orel, aktivní byli i divadelní ochotníci. Na konci devatenáctého století byl vybudován městský vodovod, objevily se první továrny, např. na výrobu špiček, prádla, léčiv a zpracování dřeva.

I obec Chrast, stejně jako Chrašice má své zastoupení ve svazku II v Místních jménech v Čechách na straně 52 od Antonína Profouse. Píše se zde: „... město 10 a půl kilometru

¹⁷Wikipedia.org. Pastýřský list, 14. 3. 2013 [cit. 2017-09-05]. URL

https://cs.wikipedia.org/wiki/Past%C3%BD%C5%99sk%C3%BD_list.

¹⁸ PAULUS V. *Z pamětí města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, GARN 2017, s. 201. Bez ISBN.

¹⁹ PAULUS V. *Z pamětí města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, GARN 2017, s. 214. Bez ISBN.

²⁰ ŠMÍD J. *Dějiny Chrasti II*. Městské muzeum Chrast 1935, s. 13, 14. Bez ISBN.

²¹ FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 53. ISBN 808669917X.

jihovýchodně od Chrudimě. ... Tvary v Chrástu, z Chrástu sem byly zaneseny od lidí cizích odjinud.“²²

1. Příchod židovského obyvatelstva do Chrasti – první světová válka

Usídlení židů v Chrasti a v přilehlých obcích jako jsou Podlažice a Rosice, se datuje teprve od vydání tolerančního patentu za císaře Josefa II. v roce 1781–13. října. Josefův toleranční patent byl pro židy, o kterých budu v této i následujících kapitolách psát, velice podstatný hlavně z toho hlediska, že židům dovozoval podnikat, a to ve všech živnostech. V této době, kdy byl patent vydán, představoval chrasteckou vrchnost již výše zmíněný biskup královéhradecký Jan Leopold Hay, známý svým demokratickým smýšlením. Po většinu roku bydlel v chrasteckém letním sídle a panství biskupském. Sám v roce 1782 cestoval po Chrudimsku, svolával si katolíky i nekatolíky a nabádal je k vzájemné snášenlivosti. Vydával pastýřské listy, ve kterých se často zmiňoval o izraelitech či abrahamitech. Biskup Hay, o němž se tvrdí, že byl svobodným zednářem, usazoval židy v oblasti svého panství, např. ve vsi Hroubovice. Přičinil se o jejich hromadný pobyt v Zájezdci a v Přestavlkách.

Jako doklad toho, že biskup Jan Leopold Hay na své věřící opravdu zapůsobil, to znamená, že žili ve vzájemné shodě jak katolíci, tak i nekatolíci, nám může být i to, že židovské děti byly zapisovány do matrik narozených dětí děkanství chrasteckého. Zde je poznamenáno, že to bylo na vlastní žádost rodičů – židů, před dvěma svědky.²³

Seznam narozených židů, zapsaných do matriky narozených děkanství chrasteckého:

Jméno a příjmení	datum narození	otec narozené/ho	poznámka
Lazar Frankl	1801	-	-
Jan Löwy	28. 7. 1805	-	z Rosic
David Bock	10. 4. 1806	Löbl Bock	Nájemník páleníku biskupského dvora v Chrasti
Ludvík Frankl	3. 2. 1810	Leopold Frankl	č. 14 (sklad tabáku)
Hedvika Hermanová	8. 1. 1812	Abraham Herman	č. 70 (prodej potřeb pro obuvníky)

²² PROFOUS, Antonín. Místní jména v Čechách. Ústav pro jazyk český, v. v. i., 2011 [cit. 2017-07-16]. URL: <http://mjc.ujc.cas.cz/search.php?where=strana&svazek=II&heslo=0056&useregexp=no>.

²³ Městské muzeum Chrast, karton Židé - kopie článku Dějiny Židů v Chrasti u Chrudimě od Oskara Heislera

Karolina Franklová	24. 7. 1824	Leopold Frankl	-
Barnard Bock	17. 5. 1827	Josef Bock	z Chrašic
Josefa Bocková	16. 1. 1830	Mojžíš Bock	z Chrašic
Baroch	1830	-	-

Na základě této tabulky je vidět, že zápisy v matrice byly velice strohé. Téměř v každém případě je zde uvedeno celé jméno a příjmení narozeného a jeho datum narození, kromě posledního případu, kdy je pouze příjmení a rok narození. Dále je patrné, že zápisy nejsou úplné, a ne všude je napsán otec dítěte jako je v prvním, druhém a posledním případě. Jednotné nejsou ani poznámky. V některých případech je napsáno odkud pochází rodiče narozeného z Rosic či z Chrašic, v jiných povolání. Z poznámek je jasné, že největší část narozených dětí se narodila v Chrašicích. Jedná se o rodinu Bockovou. Rodina Franklova bydlela na náměstí v Chrasti. Ale je zde také jeden narozený z vedlejší obce Rosice a to Jan Löwy.

Zmíněným osobám vydával děkanský úřad rodné listy úřední, jak je patrné z poznámek v matrikách.²⁴ V době pozdější již zápisy židů v křesťanských matrikách nejsou. Nejspíše je to z toho důvodu, že od třicátých let 18. století byla snaha regulovat židy na našem území, a tak pro ně vznikla vlastní matrika. Ačkoli pro rabíny bylo vydáno nařízení vést poctivě matriku, i nadále byla tato činnost opomíjena. Zápisy se dělaly pouze na počty obřezaných chlapců. Od roku 1784 byly židovské matriky vedeny stejně jako křesťanské. Zasluhu na tom měl císař Josef II., který evidenci židovského obyvatelstva nejen zavedl, ale také ji prosadil do praxe. Židovské matriky, oproti křesťanským, měly úpravu rubrik tak, jak to vyžadovala židovská víra. Například zde byla kolonka s datem obřezání. Zápis v matrice prováděl rabín.²⁵

V pamětní knize děkanství chrastického a v tzv. Velikonočních seznamech nalzáme za některými léty počet obyvatel podle náboženského vyznání. Pro židy na území Chrasti a jejího okolí, tj. Podlažice a Rosice jsou taková:²⁶

První záznam o počtu židů v Chrasti je z roku 1817, kde zde žilo 27 židů, v Podlažicích osm a v Rosicích (u Chrasti) 17 židů. V roce 1818 je pro Chrast vedeno 47 židů, pro Podlažice rovněž osm a pro Rosice 16 židů. V roce 1819 bylo v Chrasti napočítáno 20 židů, v Podlažicích jejich počet stoupl na 12 a v Rosicích se udržel na 16. V roce 1847 počet židů v Chrasti opět

²⁴ Městské muzeum Chrast, karton Židé – kopie článku Dějiny Židů v Chrasti u Chrudimě od Oskara Heislara.

²⁵ Matušiková, Lenka. *Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích*. Národní archiv, 1999 [cit. 2017-08-29]. URL: <http://web.nacr.cz/pomucky/data/100000010/0167/is/info.index.html>.

²⁶ Městské muzeum Chrast, karton Židé – kopie článku Dějiny Židů v Chrasti u Chrudimě od Oskara Heislara.

klesl a to na 15, v Podlažicích na čtyři a v Rosicích stagnoval na 16. V revolučním roce 1848 byl v Chrasti opět nárůst židovské populace na 17 osob, v Podlažicích zůstal na čtyřech a v Rosicích stoupl na 25. V roce 1850 je v Chrasti nejmenší zjištěný počet židů od roku 1817 pouhých 11, v Podlažicích klesl počet na čtyři a v Rosicích na 21 členů. Roku 1856 je v Chrasti napočítáno 19 židů, v Podlažicích 20 a v Rosicích 32. V tomto roce jsou naposledy evidováni židé v Podlažicích.

Mezi léty 1857 až 1900 není znám počet židů v Chrasti, v Podlažicích a ani v Rosicích. Dalším rokem, kdy proběhlo sčítání je až rok 1901, kdy v Chrasti přibilo židů. Díky přistěhování je zde hlášeno 77 osob hlásících se k judaismu. V Rosicích je v tomto roce pokles na 12. Při sčítání v roce 1911 je v Chrasti vedeno 80 židů a v Rosicích 12. V roce 1917 byl v Chrasti zaznamenán rekordní počet židů 85 a v Rosicích 13. Posledním zde udaným rokem je rok 1921, kdy židů v Chrasti i v Rosicích ubylo na 51 v Chrasti a čtyři v Rosicích.

Nejstarší židovské rodiny, které do Chrasti přišly kolem roku 1781, jsou rodiny Block, Frankl, Herman, Löwy a Baroch. Z nich zde již ve třicátých letech 19. století nebyl žádný z jejich potomků. V této době jsou v Chrasti židé přichozí v letech sedmdesátých až devadesátých osmnáctého století. Nejstarší rodiny jsou Schmidlovi, Pickovi, Flusserovi a Heislerovi.²⁷

Židé v Chrasti se nezabývali výlučně obchodem. Z dnešního hlediska ti „nejvýznamnější“, jak se můžeme dočíst v pamětní knize děkanství chrastického z r. 1839 (vydána v německém jazyce) jsou chváleni jako řádní a bohatí lidé a tím nad ostatní spoluobčany povznesení. Mají velký podíl na vývoji města, jemuž stále přispívali slušnými daněmi a vždy podporovali každý dobročinný podnik.

O tom, že židé v Chrasti měli opravdu velké majetky, se pokusím napsat v této kapitole. Nejvíce se budu zabývat rodinou Heislerových, kteří byli pro Chrast a její okolí nejpřínosnější. Největší zásluhu na rozvoji města měl zakladatel továrny na papírové špičky k doutníkům, právě žid Jindřich Heisler. V jeho podniku bylo zaměstnáno několik set lidí z místa i okolí, kteří zde získali stálé zaměstnání. Díky tomu povznesl blahobyť, z něhož těžili místní živnostníci a celé město. Sám se aktivně účastnil správy obce, které se vždy věnoval nezištně a obětavě.²⁸ Ačkoli v Chrasti žila spousta židů, nikdy zde nevznikla samostatná židovská náboženská obec. Chrast nejdříve spadala pod správu židovské náboženské obce do Hroubovic a po jejím rozpadu do správy židovské náboženské obce v Heřmanově Městci.

²⁷ Městské muzeum Chrast, karton Židé – kopie článku Dějiny Židů v Chrasti u Chrudimě od Oskara Heislera.

²⁸ Městské muzeum Chrast, karton Židé – kopie článku Dějiny Židů v Chrasti u Chrudimě od Oskara Heislera.

1.1. Vznik továrního průmyslu v Chrasti

V této podkapitole bych ráda popsala vznik a vývoj továrního průmyslu v Chrasti, od jeho počátku až po první světovou válku. Tovární průmysl, jak jsem již výše napsala, je v Chrasti silně spjat s židovskou komunitou.

Tovární průmysl zapustil v Chrasti a okolí své kořeny již v druhé polovině 19. století. Založením několika závodů přineslo vážné změny. Zemědělství začalo ustupovat a tím město dostávalo průmyslovější charakter. Poměry obyvatel se začaly zlepšovat a pověstná chudoba vymizela.²⁹ V Chrasti, stejně jako v nedalekých Hroubovicích, bylo rozšířené obuvnictví – po roce 1866 a zejména po roce 1880 zde bylo tolik obuvníků, že někteří pracovali pro továrny ve Skutči, kde v té době obuvnictví kvetlo. V Chrasti s obuví obchodovali židé Eduard Frankl a Arnošt Bednář, kteří dodávali obuv pro armádu a boty vyráběli i řemeslně.³⁰

První významnou židovskou továrnou v Chrasti se stal podnik vyrábějící obuv. Dostatek levných pracovních sil přiměl v roce 1900 bratry Mischkönigovy z Pardubic, aby zde zřídili továrnu na obuv. Pro tyto účely koupili velice levně bývalý závod na sirky č. p. 317 v ulici Osady Ležáků. Továrna původně vyrábějící zápalky byla vedena pod názvem „Výroba zápalových strojů“ byla založena v roce 1854 Rudolfem Patočkou, a udržela se do roku 1878. Byla jednou z prvních továren v Chrasti, která zaměstnávala až sto dělníků.³¹

V obuvnické továrně se nejdříve pracovalo rukodělně. V závodě bylo zaměstnáno asi 70 dělníků, podomácku jich pracovalo kolem dvou stovek. Továrna s ruční prací nemohla obstát v konkurenci, a tak bratři Mischkönigovy zakoupili 50 strojů americko-německé výroby, pro práci svrškovou i spodkovou. K pohonu strojů původně používali benzinového motoru o výkonu 12 koňských sil. V továrně se vyrábělo velice levné zboží, které nacházelo odbyt hlavně v Německu, Haliči, Uhrách a Rumunsku. V závodě se vyráběla i umělá kůže pro vlastní potřebu. Po zavedení strojů trvala pracovní směna 11 hodin. Továrna postupně ztrácela odbyt, který přebíraly moderněji vybavené provozy.

2. Meziválečné období

Během sledovaného období, tj. meziválečném období, židů v Chrasti ubývá i přes to, že na počátku dvacátých let dvacátého století patřila Chrast k jedné z nejvíce přispívajících obcí

²⁹ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 2. Bez ISBN.

³⁰ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 3. Bez ISBN.

³¹ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 2. Bez ISBN.

v heřmanoměsteckém rabinátu. To znamená, že podle dochovaných členských seznamů, ve kterých jsou zápisy o placení povinných členských poplatků, které se dochovaly, právě pro dvacátá léta dvacátého století, obsadila Chrast v největším počtu vybraných peněz třetí místo po Heřmanově Městci a Hlinsku. Počet platících v celém heřmanoměsteckém rabinátu se v této době pohyboval kolem 110 až 140 členů a členské příspěvky byly ve výši od 4 do 80 Kč.³²

Dne 2. prosince 1914 bylo do Chrasti posláno 212 židovských uprchlíků z Polska. Jednalo se o židy, kteří utekli z válečné fronty, která se nacházela u Bukoviny a Haliče v dnešním Polsku na hranicích rakousko-uherské monarchie. Vzhledem k tomu, že židé byli různě usazováni v heřmanoměsteckém rabinátu, byli umístěni i do Chrasti a okolí. Ubytováni byli ve školní budově a v tělocvičně. Odsud pak byli přestěhováni v rámci města k Bedřichu Heislerovi, Zikmundu Heislerovi, k rodině Mischkönigových a k Pražákovým.³³

Židovské děti uprchlíků chodily do školy s ostatními dětmi z Chrasti. Dále si zde nově příchozí zřídili modlitebnu. V roce 1917 odsud odešlo 44 haličských a bukovinských židů.

Továrna na obuv bratří Mischkönigů krizi v první čtvrtině 20. století dočasně překonala dodávkami pro armádu v první světové válce. Když se zjistilo, že výrobky neodpovídají předpisům, vznikly majitelům potíže. Hmotné ztráty utrpěli také tím, že Rakousko-Uhersko vyvlastnilo jejich zásoby za příliš nízkou cenu. Od Mischkönigů převzal továrnu Hugo Mandelík, ale neobstál v soutěži s velkými obuvnickými firmami. Továrna na obuv v Chrasti po roce 1920 zanikla. Dělníci přešli do obuvnických továren do Hroubovic, Skutče a někteří se přestěhovali do Zlína k průmyslníkovi Tomáši Baťovi. Zánik továrny byl v místě velmi pociťován, neboť mnoho místních lidí zde přišlo o práci.³⁴

V roce 1930 žilo v Chrasti celkem 2 284 občanů. Z toho se 43 lidí přihlásilo k judaismu. Takže podíl židů v Chrasti se postupně snížil na 1, 88 %.³⁵

Konec meziválečného období byl pro židy ve znamení odchodu z Chrasti. Těsně před začátkem války opustilo město na 20 židovských obyvatel. Mezi odchozími byl například dr. Robert Heisler s družkou, kteří odletěli do Spojeného království, dále odletěla Eva Pacovská do Los Angeles. Vilém Rosenbaum s rodinou, Bruno Dasch s rodinou, Karel Löwy s rodinou,

³² SVĚRÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 26. Bez ISBN.

³³ HABARTOVÁ, Klára. *Židovští uprchlíci z Haliče a Bukoviny v Heřmanově Městci během první světové války*. Pardubice 2003, s. 28, 29. Bez ISBN.

³⁴ FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 46. ISBN 808669917X.

³⁵ SVĚRÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 14. Bez ISBN.

Zikmund Strauser s manželkou, JUDR. Viktor Ratschera, Max Müller a Hubert Wolf se odstěhovali do Prahy.³⁶

3. Holocaust a zánik židovské komunity v Chrastí

V této poslední části kapitoly se zmíním o smutném konci chrasteckých židů v koncentračním táboře. Seznam chrasteckých židů, kteří byli deportováni do koncentračního tábora v Terezíně a měli zde před válkou nahlášený trvalý pobyt:³⁷

Jméno a příjmení	datum narození	transport z Pardubic do Terezína	Transport do Osvětimi
Františka Balíčková	15. 8. 1909	Cf, č. 119, 5. 12. 1942	Cq, č. 1895, 20. 1.
Hermína Elbogenová	24. 4. 1882	Cf, č. 133, 5. 12. 1942	Cq, č. 1904, 20. 1.
Marie Franklová	9. 12. 1888	Cf, č. 450, 5. 12. 1942	Cu, č. 649, 1. 2.
Ludmila Franklová	21. 5. 1917	Cf, č. 17, 5. 12. 1942	Cu, č. 648, 1. 2.
Artur Fried	6. 10. 1905	Cg, č. 18, 9. 12. 1942	Ct, č. 467, 29. 1.
Karel Fried	29. 1. 1932	Cg, č. 20, 9. 12. 1942	Ct, č. 475, 29. 1.
Berta Friedová	26. 4. 1910	Cg, č. 19, 9. 12. 1942	Ct, č. 468, 29. 1.
Jaroslav Müller	22. 5. 1911	Cf, č. 152, 5. 12. 1942	Dm, č. 2912, 6. 9.
Karolina Müllerová	8. 5. 1889	Cf, č. 153, 5. 12. 1942	Dl, č. 54, 6. 9.
Albert Pick	18. 3. 1902	Cf, č. 280, 5. 12. 1942	Cq, č. 1988, 20. 1.
Irma Popperová	18. 5. 1895	Cf, č. 29, 5. 12. 1942	Cq, č. 1859, 20. 1.
Kamila Streislerová – Picková	24. 3. 1890	Cf, č. 279, 5. 12. 1942	Cq, č. 1987, 20. 1.

Transport proběhl během roku 1943. Podle seznamu je vidět, že rodiny byly převáženy do vyhlazovacího tábora v Osvětimi společně.

Jediný, kdo byl do vyhlazovacího tábora v Osvětimi odsunut až v roce 1944, byl doktor Alfred Gert.

Jméno a příjmení	datum narození	transport z Pardubic do Terezína	Transport do Osvětimi
Dr. Alfred Gert	20. 6. 1880	Cf, č. 21, 5. 12. 1942	Eb, č. 1324, 18. 5.

³⁶ SVĚRÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 62. Bez ISBN.

³⁷ Databáze obětí *Holocaust.cz* [online]. Terezín 2. dubna 2014 [cit. 2017-02-04]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>.

Seznam židů zemřelých ve sběrném táboře Terezín:

Jméno a příjmení	datum narození	transport z Pardubic do Terezína	datum úmrtí
Anna Friedová	5. 6. 1867	Cg, č. 17, 9. 12. 1942	+ 23. 5. 1944
Paula Katcherová	24. 5. 1882	Cf, č. 26, 5. 12. 1942	+ 4. 2. 1943
Julie Picková	8. 2. 1862	Cf, č. 281, 5. 12. 1942	+ 20. 2. 1943
Gisela Popperová	24. 4. 1899	Cf, č. 30, 5. 12. 1942	+ 22. 12. 1943
Johanna Popperová	19. 1. 1857	Cf, č. 28, 5. 12. 1942	+ 23. 2. 1943

Jako jediný z chrastecký židů odjel z Prahy do Terezína Bedřich Frankl, který v Terezíně zemřel:

Jméno a příjmení	datum narození	transport z Prahy do Terezína	datum úmrtí
Bedřich Frankl	22. 2. 1880	Cy, č. 105, 9. 4. 1943	+ 24. 6. 1943

Z Terezína do Raasiku odjela pouze jediná:

Jméno a příjmení	datum narození	transport z Pardubic do Terezína	transport z Terezína do Raasiku
Helena Pacovská	13. 8. 1895	Ba, č. 639, 10. 8. 1942	Be, č. 883, 1. 9. 1942

Zmíněný transport „Be“, jehož původní cílovou stanicí měla být rovněž Riga, byl pro „přeplněnost“ řížského ghetta poslán až do Estonska, kde zastavil na malém nádraží v Raasiku. Ještě na stanici proběhla selekce a většina lidí byla přistavenými autobusy odvezena. Na písčité planině zvané Kalevi Liiva byli všichni „nepráceschopní“ muži, ženy i děti přinuceni se svléknout a odevzdat všechny cennosti. Poté byli zastřeleni do předem vykopaných hromadných hrobů.³⁸

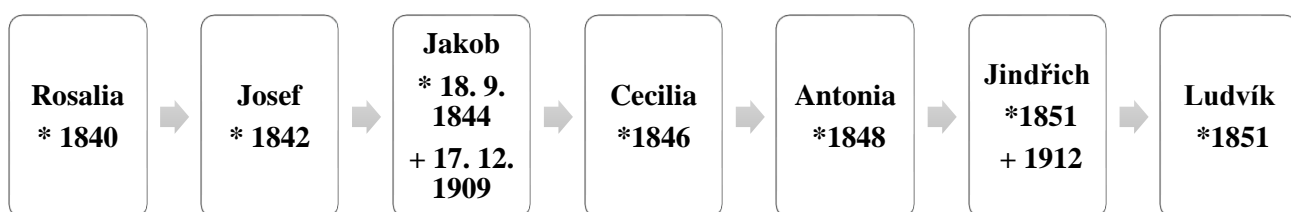
Všichni výše popsaní měli před deportací trvalý pobyt v Chrasti. Dalším kritériem, aby bylo jasné, zda pocházeli opravdu z Chrasti u Chrudimi, byl fakt, že byli registrováni v Heřmanově Městci.

³⁸ FRANKL, Michal. *Dříve než v Osvětimi končili životy protektorátních židů v Pobaltí*. Česká televize, 9.1.2012. [cit. 2018-03-17]. URL: <http://www.ceskatelevize.cz/ct24/svet/1198978-drive-nez-v-osvetimi-koncily-zivoty-protektoratnich-zidu-v-pobalti>.

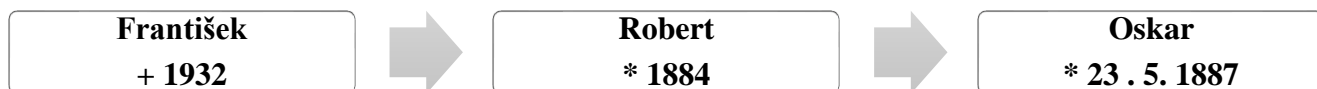
4. Heislerovi chrastečtí továrníci

Na konci kapitoly „Židé v Chrasti“ bych ráda popsala rozsáhlý rodokmen rodiny Heislerových, kteří se kladně zapsali do historie obce.

Rodina Heislerova byla jednou z nejvýznamnějších rodin konce 19. a první poloviny 20. století v Chrasti. Rodina byla rozvětvena a ve zmiňovaném období ovládala chrastecký průmysl v několika odvětvích. Též se stala největším zaměstnavatelem v celém regionu.³⁹ Počátek této rodiny je u Mosese Heislera a Sáry Heislerové, rozené Weissensteinové, kteří se společně do Chrasti přistěhovali na počátku druhé poloviny 19. století pravděpodobně z Hroubovic. Moses a Sára Heislerovi spolu měli celkem sedm dětí:⁴⁰

Nejstarší ze synů Mosese a Sáry Josef Heisler měl syna Jindřicha, který nejdříve v Chrasti vlastnil továrnu na likéry a později v roce 1892 založil továrnu na papírové špičky k doutníkům. Jak již bylo zmíněno, byl to právě on, kdo Chrast na konci devatenáctého století povznesl. Mimo toho, že byl ředitelem firmy, od roku 1900 byl také Jindřich c. k. dvorní rada. V této funkci byl do roku 1902, kdy byl povýšen na c. a k. městského radu.⁴¹ Jindřich se oženil s Marií, se kterou měli tři děti:⁴²

Jindřich Heisler je svou ženou Marií pohřben na blízkém hřbitově v Hroubovicích.

4.1. Továrna na papírové špičky doutníkové

Továrna na papírové špičky doutníkové, jejímž zakladatelem byl Jindřich Heisler - syn Josefa Heislera a vnuk Mosese Heislera z Hroubovic. Jindřich zpočátku vlastnil v Chrasti

³⁹ HABARTOVÁ, Klára. Chrastečtí Heislerovi. In *Židé v Čechách* 4, 2013, s. 130–141. ISBN 978808736633.

⁴⁰ HABARTOVÁ, Klára. Chrastečtí Heislerovi. In *Židé v Čechách* 4, 2013, s. 130–141. ISBN 978808736633.

⁴¹ VANĚK, Daniel. *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*. Praha, 2012, s. 75. Bez ISBN.

⁴² Městské muzeum Chrast, karton Židé – rodokmen Josefa a Marie Heislerových.

továrnu na likéry, ale v roce 1892 začal vyrábět po domácku papírové špičky. Výrobu započal s 15 lidmi v pronajatých místnostech v domě č. p. 174 na náměstí. Výroba se brzy rozrostla natolik, že se přestěhoval do vlastní továrny č. p. 171 na náměstí, kterou přístavbou rozšířil. Od primitivní domácí výroby přešel k výrobě tovární, která záhy dosáhla světového jména. Výroba papírových špiček byla průmyslem zcela novým nejen v Čechách. Značný rozvoj závodu vedl k další výstavbě a modernizaci technického vybavení. Jindřich Heisler svoji továrnu obohatil vlastními vynálezy, které si nechal patentovat. Stroje byly sestavovány podle jeho návrhů odborníky.⁴³ Vzorek stroju na špičky se zachoval v Městském muzeu v Chrasti.

Značný rozvoj závodu donutil Jindřicha Heislera k přestavbě a rozšíření původních dílen. Na tehdejší dobu výrobní prostory vyhovovaly všem požadavkům včetně sociálních. Doutníkové špičky se vyráběly z husích brků, na kterých se po úpravě do náústku připevnily papírové kornoutky potažené různobarevnými vinětami. V mnoha případech se jednalo o viněty s firmou objednatele nebo jinou reklamou. Špičky byly zakončeny kovovým proužkem a byly přizpůsobeny různým druhům doutníků a cigaret. Výrobky se balily do ozdobných krabic, které také pocházely z vlastní výroby.⁴⁴

Továrna na papírové špičky doutníkové měla vlastní kartonážskou a litografickou dílnu na vysoké úrovni. Výrobky byly patentovány a vyrábělo se až 130 000 kusů špiček denně. Milionové objednávky nebyly výjimkou a špičky se rozesílaly prakticky do celého světa.⁴⁵

Továrna na doutníkové špičky papírové zažila změnu ještě před začátkem první světové války. Po smrti továrníka Jindřicha Heislera (+ 25. září 1912) převzali továrnu jeho tři synové – František, Robert a Oskar. Prostřední syn Robert Heisler zde začal postupně zavádět výrobu léčiv na úkor doutníkových špiček.⁴⁶

V největším rozkvětu továrny zde bylo zaměstnáno až 250 zaměstnanců a velké množství domácích pracovníků. V roce 1931 koupil výrobu žid Bohumil Pacovský, který též zavedl výrobu cigaretových papírků a dutinek. Provoz byl v roce 1936 přemístěn do nově postaveného podniku č. p. 467 na Jiráskovu ulici. V té době zde pracovalo 60–80 stálých zaměstnanců. Tento stav se udržel až do roku 1940. Bohumil Pacovský jakožto žid musel předat podnik Němcům, kteří již vlastnili firmu Abadie a.s. v Praze. Po skončení druhé světové války

⁴³ FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 49. ISBN 808669917X.

⁴⁴ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28. října 1853)*. Chrast, 2003, s. 7, 8. Bez ISBN.

⁴⁵ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28. října 1853)*. Chrast, 2003, s. 8. Bez ISBN.

⁴⁶ FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 60. ISBN 808669917X.

dále probíhala výroba pod národní správou až do roku 1948. Poté byl podnik převzat firmou národní podnik Krkonošské papírny.⁴⁷

Nejstarší syn Jindřicha a Marie Heislerových – František, se oženil s Vlastou roz. Vondráčkovou (* 1890), která nebyla židovského původu. Spolu měli dvě děti Jindřicha a Annu. Jako rodina bydleli v Chrasti na Chrudimské dnešní Tyršově ulici. Jak bylo v rodině Heislerových zvykem, měli být František a Vlasta pohřbeni na židovském hřbitově v Hroubovicích. Zde už byla dokonce vykopána jáma, která se ovšem nikdy nezaplnila. František Heisler zemřel podstatně dříve než jeho manželka, ještě před druhou světovou válkou. A to pravděpodobně paní Vlastu zachránilo. Podruhé se vdala a vzala si pana Tomana, se kterým přečkala válku i následující roky. Nakonec byla Vlasta Heislerová – Tomanová pohřbena se svým prvním manželem Františkem Heislerem na hřbitově v Praze. V místě, kde měli být pohřbeni původně, a to na židovském hřbitově v Hroubovicích, byl vysázený keř.⁴⁸

Syn Vlasty a Františka byl známý surrealista Jindřich Heisler, který se narodil v roce 1914 v položidovské rodině. Studoval na pražské reálce, později měl nastoupit do rodinné farmaceutické firmy v Chrasti. V Praze se však potkal se surrealistickou skupinou, kterou v té době tvořili především Karel Teige, Jindřich Štýrský společně s malířkou Toyen. Jednalo se o českou surrealistickou malířku, vlastním jménem Marie Čermínová. Ke skupině se Jindřich Heisler přidal v roce 1938. Ve válečném období dostal příkaz k deportaci, ale schovával se v Praze buď u přítelkyně Toyen nebo u své sestry Anny. Dvakrát náhodou unikl smrti. Po válce byla surrealistická skupina obnovena. Kvůli převratu v roce 1948 emigroval s malířkou Toyen do Paříže. Zde se setkal s básníkem André Bretonem, kterým byl okamžitě přijat. Kvůli tomu, že neuměl francouzsky, ztrácel jazyk a v jeho díle nastalo období nových objektů a "managerské" činnosti. Zemřel v roce 1953 na srdeční záchvat cestou k André Bretonovi.⁴⁹

Druhý syn Jindřicha a Marie Heislerových Dr. Ing. Robert Heisler se snažil přeorientovat výrobu papírových špiček na výrobu léčiv, kterou založil v roce 1913 pod názvem „Výroba a prodej kysličníku vodičitého“ Chrast u Chrudimi.⁵⁰

⁴⁷ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 8. Bez ISBN.

⁴⁸ Vyprávění pana RNDr. Jiřího Šlangra ze dne 29. 12. 2017. Přímý příbuzný rodiny Heislerových.

⁴⁹ Městské muzeum Chrast, karton Židé – životopis Jindřicha Heislera.

⁵⁰ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 10. Bez ISBN.

4.2. Továrna na léčiva Dr. Ing. Roberta Heislera

Dr. Ing. Robert Heisler se v roce 1912 vrátil ze studií a praxe v Německu. Po návratu se rozhodl vyrábět chemikálie k technickým účelům v jedné z dílen továrny na špičky, kterou vlastnil jeho otec Jindřich Heisler. Dne 2. června 1913 založil továrnu pod názvem „Výroba a prodej kysličníku vodičitého“ Chrast u Chrudimi.⁵¹ Prvním výrobkem bylo rozpouštědlo barev LAKEROL. Dále se jednalo o 3 % roztok kysličníku vodičitého (H₂O₂ – peroxid vodíku), jehož značné množství spotřebovával Bedřich Heisler na bílení a ztenčování množství vlasů ve své továrně na zpracování vlasů. Tomuto druhému roztoku se říkalo „Blaicha“⁵². Kysličník vodičitý byl také prostředkem desinfekčním zejména na otevřené rány. V první světové válce dosáhl mimořádného uplatnění v nemocnicích a polních lazaretech, díky tomu, že Robert Heisler získal státní zakázku a jako dvorní dodavatel dovážel tuto desinfekci v padesátilitrových skleněných demizonech na všechny části fronty. Tato desinfekce si vysloužila pojmenování Heislerova voda.⁵³ Prostředek byl vyráběn a dodáván ve velkých množstvích. Dr. Ing. Robert Heisler se rozhodl vyrábět i jiné léky, a to ve formě tablet, injekcí a prášků, vyráběných synteticky, později pak i organopreparáty. K expedici léků bylo třeba značného množství obalů v originálních baleních, čímž rozšířil i stávající kartonážku, tiskárnu a litografii.⁵⁴

Výroba léčiv jako morfin, codein, acetylmorfin, cocain atd. se rozšířila od roku 1920, a tak byla dne 6. října 1923 firma zapsána jako „Lučební továrna“ a prokura byla udělena Rudolfu Frankovi, disponentu v Praze II. v Jindřišské ulici.⁵⁵

V roce 1924 se začala stavět nová lučební laboratoř určená na výrobu chemických produktů pro ministerstvo národní obrany v Praze. Také strojní zařízení laboratoře dodala vojenská správa svým nákladem. V roce 1926 pak byla uzavřena smlouva mezi firmou a Technickou správou vojenského zemského ředitelství pro Čechy v Praze za účelem výroby v laboratoři postavené na náklady vojenské správy.⁵⁶ Do roku 1930 se továrna rozrostla do takové míry, že bylo rozhodnuto původní výrobu prodat a přemístit v roce 1931.⁵⁷ K výrobě

⁵¹ Státní oblastní archiv v Zámrsku, č. 8590, Dr. Ing. Robert HEISLER, lučební továrna Chrast u Chrudimi 1914–1940, inventář, s. 3.

⁵² Městské muzeum Chrast – karton Židé.

⁵³ KUČTOVÁ, Šárka. *Židovské vzpomínky z Chrudimi*. Český rozhlas Pardubice, 23. 4. 2017 [cit. 2017-9-19]. URL: http://www.rozhlas.cz/pardubice/vylety/_zprava/zhidovske-vzpominky-z-chrudimi--1720442.

⁵⁴ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 9, 10. Bez ISBN.

⁵⁵ Státní oblastní archiv v Zámrsku, č. 8590, Dr. Ing. Robert HEISLER, lučební továrna Chrast u Chrudimi 1914–1940, inventář, s. 3.

⁵⁶ Státní oblastní archiv v Zámrsku, č. 8590, Dr. Ing. Robert HEISLER, lučební továrna Chrast u Chrudimi 1914–1940, inventář, s. 3.

⁵⁷ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 10. Bez ISBN.

farmaceutických výrobků, převážně alkaloidů, získala firma v letech 1933–1938 několik patentů a ochranných známek. V letech 1933–1934 měla Lučební továrna v Chrasti 80 pracovníků. Jednalo se především o kvalifikované dělníky, laboranty a pouze několik administrativních a technických úředníků. V roce 1936 byl celkový obrat firmy 7,5 mil. Kčs, vlastní roční zisk Dr. Ing. Roberta Heislera činil 1,2 mil. Kčs. Továrna měla v této době své zastoupení v mnoha státech po celé Evropě, např.: Německo, Rakousko, Jugoslávie, Polsko, Švýcarsko, Španělsko atd.⁵⁸

Dne 4. dubna 1939 byla vymazána prokura Rudolfa Franka, ředitele v Praze a dne 2. srpna 1940 byla firma pro vzdání se podniku vymazána z obchodního rejstříku.⁵⁹ Ještě v roce 1939 emigroval Dr., Ing. Robert Heisler do Anglie, aby tak unikl jako žid před německou perzekucí. Do Anglie odešel i se svojí životní partnerkou. S tou se seznámil v době, kdy mu dělala v domě na náměstí v Chrasti hospodyni. Dům, ve kterém Dr. Ing. Robert Heisler bydlel, měl velmi dobrou strategickou polohu. Vchod byl z náměstí a přes dvůr se dalo projít až do továrny. Jako jediný na náměstí měl balkón. Měl i široký vjezd, kterým mohly do areálu chemičky vjíždět vozy.⁶⁰ Ještě před okupací prodal továrnu Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Praze. V roce 1942 byla část výroby, např. organo přípravků, přemístěna do „Medici“ Praha a injekce do Rybitví u Pardubic. Výroba opiátů a kokainu zůstala do roku 1949 v Chrasti, poté se přestěhovala do národního podniku „Hama“ Olomouc, a odtud později do Lučence na Slovensku. Závod v Chrasti nakonec vyráběl obaly pro všechny závody Spolku pro chemickou a hutní výrobu. Po znárodnění průmyslu byl závod začleněn do Spojených farmaceutických závodů v Praze (Spofa), pro které vyráběl veškerou kartonáž pro léky. Později se stal součástí národního podniku Východočeské papírny a byl dále rozšiřován.⁶¹

Nejmladším ze synů Jindřicha Heislera byl Oskar Heisler. Od roku 1900 bydlel v Chrudimi, kde i studoval na místním gymnáziu.⁶² Oženil se se Zdeňkou, roz. Steinovou (* 30. listopadu 1895). Pracoval jako účetní v podniku svého bratra Roberta.⁶³ Oskar se po začátku války rozhodl se svojí manželkou Zdeňkou zůstat v Chrasti. Během války byli dne 9. prosince 1942 Oskar i Zdeňka transportováni do sběrného tábora v Terezíně, odkud byli 6. září 1943

⁵⁸ Městské muzeum Chrast – karton Židé.

⁵⁹ Státní oblastní archiv v Zámrsku, č. 8590, Dr. Ing. Robert HEISLER, lučební továrna Chrast u Chrudimi 1914–1940, inventář, s. 3.

⁶⁰ Vyprávění pana RNDr. Jiřího Šlangra ze dne 29. 12. 2017. Přímý příbuzný rodiny Heislerových.

⁶¹ MACHALA, Stanislav. *HISTORIE TOVÁRNÍHO PRŮMYSLU V CHRASTI: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28. října 1853)*. Chrast, 2003, s. 10, 11. Bez ISBN.

⁶² VANĚK, Daniel. *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*. Praha, 2012, s. 75. Bez ISBN.

⁶³ HABARTOVÁ, Klára. Chrastečtí Heislerovi. In *Židé v Čechách* 4, 2013, s. 130–141. ISBN 978808736633.

převezení do vyhlazovacího tábora v Osvětimi.⁶⁴ Podle databáze terezínských pamětních knih bylo bydliště manželů Oskara a Zdeňky Heislerových v nedaleké vesnici Brčekoly.⁶⁵ Společná dcera Oskara a Zdeňky Heislerových – Hana se dočkala konce války, po kterém emigrovala do Švýcarska.⁶⁶

Oskar Heisler nebyl podnikatel, jako například jeho bratr Robert, ale i on zanechal svoji stopu v Chrasti. Nechal postavit rodinnou vilu – dodnes zvanou „Heislerovou.“ Vila i s garáží byla vybudována na dnešní Jiráskově ulici ve dvacátých letech 20. století na pozemcích, které náležely Lučební továrně. Podle dokumentace návrh stavby vily provedl Max Spielmann, později slavný stavitel např. obou vil rodiny Petschkovy v Praze-Bubenči. V době, kdy se vila dokončovala, byla manželka Oskara těhotná a čekala jejich jediné dítě – dceru Haničku, která se narodila dne 20. 9. 1920 v Třebovli u Kolína na statku u své babičky Hermíny Steinové. V roce 1936 vlastnila rodina Heislerova vůz Škodu Popular.

Oskar a Zdeňka Heislerovi nechali postavit vilu na pozemku „Lučební továrny,“ kterou založil dr. Robert Heisler. Výše zmiňovaný doktor Jiří Šlanger dostal vilu v restituci v roce 1996 po své zemřelé mamince Haně – dceři Zdeňky a Oskara Heislera. K vile náležely i rozsáhlé pozemky, které byly pravděpodobně na přelomu čtyřicátých a padesátých vyvlastněny městem, a to na nich nechalo postavit dvě bytové jednotky. Po výše zmíněné restituci byla cena pozemků, na kterých bytové domy stojí oceněna na dvanáct tisíc Kč. Vile zůstal jen malý pozemek za vilou a přední zahrada. Plocha, na které byly bytovky postaveny, není jediná část, která byla vile odebrána. Další pozemky, které pravděpodobně patřily k vile či k továrně byly také odebrány a byly na nich postaveny dva přízemní rodinné domy mezi vilou a bývalou továrnou.

Tvrdí se, že o vilu projevovali zájem i někteří komunističtí funkcionáři. Jejich režim charakter rodinné vily zcela rozvrátil. Byla změněna vnitřní dispozice. Z haly prostupující přízemí a 1 patro včetně točitého dřevěného schodiště a ochozu vznikly nad sebou dvě garsoniéry. Pokoje byly rozděleny na menší a došlo k vestavbě koupelen. Původní ústřední topení bylo zničeno a nájemníci museli topit v kamnech. Tato „rekonstrukce“ pravděpodobně proběhla ve dvou etapách. Na půdě je do omítky uveden rok jedné z rekonstrukcí a to rok 1965. Autonomně asi proběhla úprava mansardního bytu ve 2. patře/na půdě. Vila byla nakonec

⁶⁴ Databáze obětí *Holocaust.cz* [online]. Terezín 2. dubna 2014 [cit. 2017-02-04]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>.

⁶⁵ Tím, že židovský majetek a jeho užívání přešlo okupací Československa pod říšskou legislativu, došlo k vystěhování rodin. Zřejmě proto je u řady osob uvedeno jako trvalé bydliště místo jejich posledního (nedobrovolného) pobytu před deportací.

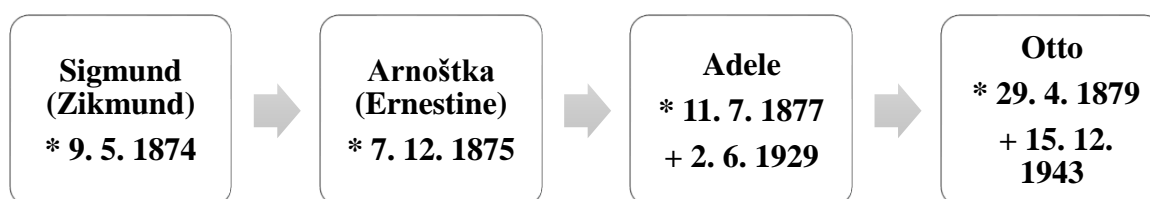
⁶⁶ VANĚK, Daniel. *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*. Praha, 2012, s. 75. Bez ISBN.

převedena k bytovým účelům. O její správu se staral Bytový podnik Luže a od roku 1990 město Chrast.

V dnešní době jsou ve vile tři bytové jednotky pronajímány a čtvrtá je volná. Současný majitel zamýšlí pronajmout jednu bytovou jednotku pro účely mateřské školy pro děti ze sociálně slabších rodin. Dále počítá s vybudováním dětského hřiště na pozemku obce a také se založením zeleninové zahrady v zadní části pozemku.

Celá Oskarova rodina v této vile žili až do nuceného odchodu do nedalekých Brčekol. Během protektorátu byla vila jako židovský majetek zabavena. Do rukou paní Hany (dcery Oskara a Zdeňky), se vrátila po skončení druhé světové války (to už oba rodiče Heislerovi Oskar a Zdena roz. Steinová nežili). V roce 1952 vilu paní Haně roz. Heislerové nuceně odebrali komunisté. Nějakou dobu se řešil její další účel včetně možnosti využití pro mateřskou školu, ale v obci byl problém s kanalizací.⁶⁷

Druhorozený syn Jakob Heisler syn Mosese a Sáry Heislerových (z Hroubovic) si vzal za manželku Johannu rozenou Haasovou z Hroubovic a spolu měli čtyři děti:⁶⁸

Nejstarší syn Zikmund vlastnil se svým švagrem Hynkem (Ignatzem) Kobiasem továrnu na výrobu a vyšívání dámského prádla. Sigmund se svojí ženou Julií roz. Epsteinovou (* 22. března 1886) měli tři děti. Julie i se svými dětmi Pavlem (Paulem * 15. února 1906) a Hansem (* 17. října 1916) byli odvezeni do sběrného tábora v Terezíně. Julie a Hans zemřeli ve vyhlazovacím táboře v Osvětimi 20. ledna 1943, prvorozený syn Paul zemřel ve vyhlazovacím táboře v Lodži 22. 4. 1942.⁶⁹ Osud otce rodiny Zikmunda a syna Lea (* 10. srpna 1908) není znám.⁷⁰

4.3. Továrna na dámské prádlo

Tkalcovství, krejčovství a ruční vyšívání mělo na chrastecku velmi dávnou tradici. Například cech tkalcovský měl svá pravidla již v roce 1575 a dále za Albrechta Slavaty roku

⁶⁷ Vyprávění pana RNDr. Jiřího Šlangra ze dne 29. 12. 2017. Přímý příbuzný rodiny Heislerových.

⁶⁸ Městské muzeum Chrast, rodokmen Jakob a Johanna Heislerovi.

⁶⁹ Databáze obětí *Holocaust.cz* [online]. Terezín 2. dubna 2014 [cit. 2017-02-04]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>.

⁷⁰ Městské muzeum Chrast, karton Židé – rodokmen Jakob a Johanna Heislerovi.

1583. Cech krejčovský měl své artikule už v roce 1774. Ruční vyšívání se zde provozovalo s velkou oblibou již v polovině 17. století. Asi od roku 1890 vznikalo faktorství ručního vyšívání. Kolem roku 1900 se v Chrasti zabývalo faktorstvím několik firem, a to i z Vídně. Později zde byly zřizovány menší podniky na výrobu a vyšívání dámského prádla, které postupně zanikly.⁷¹

V roce 1897 zřídil žid Hynek Kobias v domě č. p. 177 závod na ruční výrobu a vyšívání prádla pod názvem „Český velkopřůmysl ručního vyšívání fy Heisler a Kobias“. Počáteční výroba byla nejprve malých rozměrů, ale rychle se vyvíjela, takže po krátkém čase byl o produkty velký zájem. To bylo také důvodem k rozšíření výroby.⁷²

Zikmund Heisler se rozhodl v roce 1911 se svým švagrem Hynkem Kobiasem postavit velkou továrnu na Chrudimské (dnešní Tyršově) ulici. Podnik byl na svoji dobu velmi dobře zařízen po všech stránkách. Měl vlastní zdroj elektřiny, vlastní studnu (artézskou, 80 m hlubokou), ústřední topení atd. Továrna zaměstnávala trvale 160 osob a po domácku pro ni pracovalo přes 2 000 šiček z místa i okolí. Podnik se se svými výrobky vyrovnal největším světovým výrobcům. Vyvážel je do celé Evropy, Severní a Jižní Ameriky, do Mandžuska a Číny. Největší množství prádla dodávali během lázeňské sezóny do Karlových Varů a Mariánských Lázní (čistě lněné a bohatě vyšívané). Výrobky podniku byly opatřovány firemní značkou, a to dvěma proti sobě letícími vlaštovkami, držícími v zobáčcích čtyřlístek.⁷³

Zboží z chrastické továrny na prádlo Heislera a Kobiasa se prodávalo jako český výrobek. V roce 1914 se z uvedeného podniku vytvořila akciová společnost (nejspíše z finančních důvodů). Po zrušení výroby ve Vídni se firma Heisler a Kobias spojila v roce 1924 s další firmou. Po různých finančních nesrovnalostech v roce 1928 od firmy odešli Hynek Kobias i Zikmund Heisler. Vedení firmy se ujala firma Federer a Piesen, která byla asi po třileté stagnaci v roce 1932 zlikvidována. Firma přišla do konkurzu a objekty zůstaly prázdné.⁷⁴

V roce 1938 koupil objekty továrny žid Edmund Pick z Poříčí u Náchoda a přestěhoval sem svoji továrnu na punčochy, trikotin a trikotinové prádlo. Do podniku začal Edmund Pick postupem času umisťovat plemenářské a stavkařské stroje.⁷⁵ Do Chrasti přešla i řada

⁷¹ MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28. října 1853)*. Chrast, 2003, s. 13. Bez ISBN.

⁷² FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 44. ISBN 808669917X.

⁷³ FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 44. ISBN 808669917X.

⁷⁴ MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28. října 1853)*. Chrast, 2003, s. 15. Bez ISBN.

⁷⁵ Státní oblastní archiv v Zámrsku, První východočeská továrna na punčochy a prádlo – Spangaro a Musil v Chrasti u Chrudimi, č. 612.

zaměstnanců. Továrnu uváděl do chodu žid Gottlieb, který byl také zaměstnancem původní Heislerovy továrny. V roce 1939 byl pobočný závod v Chrasti osamostatněn a byl zde založen závod s názvem Tricote a.s., který byl zcela nezávislý na svém původním podniku. Provoz se pomalu zvětšoval. Počátkem r. 1940 měl již kolem stovky zaměstnanců. Do čela podniku byli jmenováni treuhändři (správci) až do 28. července 1941. K tomuto dni byl chrastický závod cestou arizace předán Němci Spangarovi, který měl za společníka Stanislava Musila. Podnik byl nepatrně rozšířen. Zaměstnanost rychle stoupala. Závod zavedl ve válce částečně i zbrojní výrobu. Počet zaměstnanců koncem roku 1945 byl cca 300 a udržel se tak až do roku 1948. Poválečná národní správa byla zrušena a závod cestou restituce vrácen původnímu majiteli Ing. Janu Pickovi. Závod se od počátku roku 1946 zabýval ve velké míře výrobou pro export jak bavlněných (cottonových) punčoch, tak i dámského a pánského prádla. Počátkem měsíce března roku 1948 byla zavedena do tohoto podniku opět národní správa. Poté spadl pod národní podnik Elite Varnsdorf.⁷⁶

V Chrasti fungovaly i jiné firmy zaměřené na výrobu dámského prádla, které nepatřily židům. Jejich majiteli byli František Nežádal a Gustav Poláček.⁷⁷

Prvorozená dcera Jakoba a Johanny Heislerových Arnoštka (Ernestine) si vzala za manžela Hynka (Ignatze) Kobiase, obchodníka z Chrasti, který se narodil 27. srpna 1867 v Hroubovicích a zemřel 10. června 1943 ve sběrném táboře Terezíně. Arnoštka s Hynkem měli tři děti. Viktor Kobias, nar. 12. března 1895, zemřel 23. ledna 1943 ve vyhlazovacím táboře v Osvětimi. O zbylých dvou dcerách Else Kobiasové, nar. 16. července 1896, a Anně Rachel Kobiasové, nar. 27. srpna 1910 nejsou žádné zprávy.⁷⁸ Vzhledem k tomu, že všichni členové z rodiny Kobiasů, kteří byli deportováni do koncentračního tábora v Terezíně, měli trvalý pobyt před deportací v obci Zájezdec, jsou uvedeni v poslední kapitole této bakalářské práce.

Adele Heislerová jako třetí dítě Jakoba a Johanny Heislerových (vnučka Mosese a Sáry Heislerových z Hroubovic) byla vdaná dvakrát. Poprvé za Juliuse Wohryzka v roce 1898 a podruhé za Alfreda Paschelese, obchodníka z Prahy. Se svým druhým mužem je Adele pohřbená v Praze na Strašnickém hřbitově.⁷⁹

Nejmladší syn Otto Heisler byl účetní. Jeho ženou se stala Hedvika (Hedwiga; * 27. srpna 1879), roz. Kačerová ze Skutče. Otta s Hedvikou spolu měli jednoho syna Viléma (Willy)

⁷⁶ MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28. října 1853)*. Chrast, 2003, s. 5, 16. Bez ISBN.

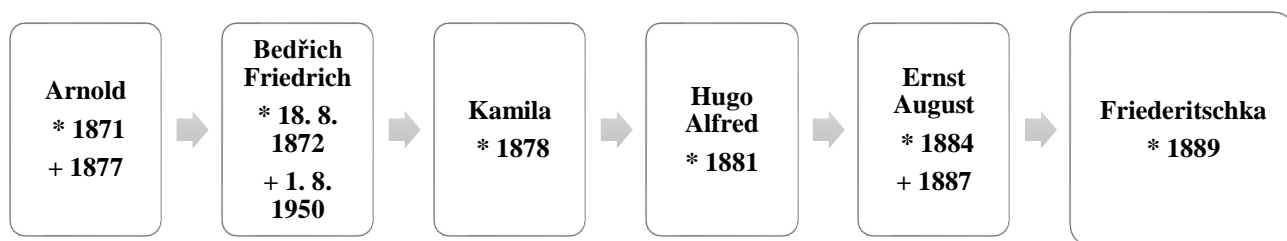
⁷⁷ FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 44. ISBN 808669917X.

⁷⁸ FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 44. ISBN 808669917X.

⁷⁹ Městské muzeum Chrast, karton Židé – rodokmen Jakob a Johanna Heislerovi.

Heislera, nar. 2. října 1909. Druhý syn zemřel do dvou dnů od narození. Celá rodina Otty Heislera byla umučena ve vyhlazovacím táboře Osvětimi. Otta a Hedvika zemřeli 15. 12. 1943 a Vilém 6. 9. 1943. Trvalý pobyt rodiny Kobiasových byl před deportací podle Databáze obětí holocaustu v Synčanech u Rosic.

Druhá rodina Heislerova – Josef a Cecílie, rozená Lauer z Dolní Bělé, přišla do Chrasti z Dřevíkova u Hlinska. Josef zde v roce 1860 založil továrnu na vlasy na Podlažické ulici (dnes ulici Boženy Němcové). Se svojí ženou Cecílií měl 8 dětí (z toho dvě holčičky se narodily mrtvé v r. 1882 a 1888):⁸⁰

4.4. Továrna na zpracování vlasů

Druhá významná továrna byla na zpracování vlasů. Vznikla v Chrasti v roce 1860 a jejím zakladatelem byl žid Josef Heisler. Do Chrasti se přestěhoval z nedalekého Dřevíkova u Hlinska, kde byla silná židovská komunita. Zpočátku dával lidem práci domů, později zřídil vlastní dílny. Když vynalezl bělení vlasů, rozšířil tím výrobu. Jeho syn Bedřich navýšil výrobu do takové míry, že vznikla továrna. Po roce 1900 se spojil na nějaký čas s firmou Bondy v Chotěboři. Tím vznikl největší závod tohoto druhu v tehdejším Rakousko – Uhersku. Továrna byla umístěna v domě č. p. 176. Zde se zpracovávaly převážně lidské vlasy a žíně z buvolích ocasů.⁸¹ Vlasy byly dováženy nejvíce z Číny a Ruska. Dodávali je i čeští a polští obchodníci. Nejcennějšími byly dlouhé a pevné vlasy z Moravy.⁸²

Technický postup s vlasy: nejdříve se mechanicky upravovaly, podle vlastností třídily a dále zpracovávaly. Z nejlepších vlasů se vyráběly umělé dámské účesy, paruky, copy a z méně cenných se vyráběli například vlásenky pro loutky, kadeře, tresy (vlasy trásňovité). Práce se dávala také domů. Kolem roku 1900 pracovalo v závodě mezi 40 až 70 dělníky. Po domech bylo zapojeno 60–80 lidí. Po domácku se v této době vyráběly ve velkém množství také síťky

⁸⁰ Městské muzeum Chrast, karton Židé – rodokmen Josefa a Cecílie Heislerovi.

⁸¹ Národní filmový archiv, fond Vacek (1934) 1938–1954, s. 3.

⁸² FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 45. ISBN 808669917X.

na vlasy. Zboží z Heislerovy továrny se vyváželo nejvíce do Německa, Anglie a Ameriky, kde měla firma své zástupce.⁸³

Stavební a technický vývoj podniku „vlasárna“ v Chrasti.⁸⁴

Datum výměru	Číslo výměru	obsah
6. července 1908	25 164	Povoleno rozšíření stávajících dílen a postavení nového komínu
11. ledna 1909	49 855	Schválena přestavba továrny
5. července 1910	24 794	Firmě Bedřich Heisler povolena stavba a užívání Hofmeisterova parního stroje
5. června 1911	19 315	Povoleno zřízení a užívání místnosti pro uložení kyseliny solné a pro preparaci vlasů chlórými parami
31. října 1911	19 315	Kolaudovány místnosti na uložení a preparaci vlasů chlórem
9. ledna 1914	58 525	Firmě Bratři Heislerové povoleno používání všech továrních místností

Továrna na zpracování vlasů prošla po první světové válce změnou ve vedení. Bedřich Heisler (majitel továrny, syn Josefa Heislera z Dřevíkova) byl velmi oblíben u svých zaměstnanců. Velice těžce se s ním loučili, když továrnu prodal i se svým domem č. p. 176 v roce 1918 Josefu Vackovi z Rosic. Bedřich Heisler se z Chrasti odstěhoval do Berlína.⁸⁵

⁸³ MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 5. Bez ISBN.

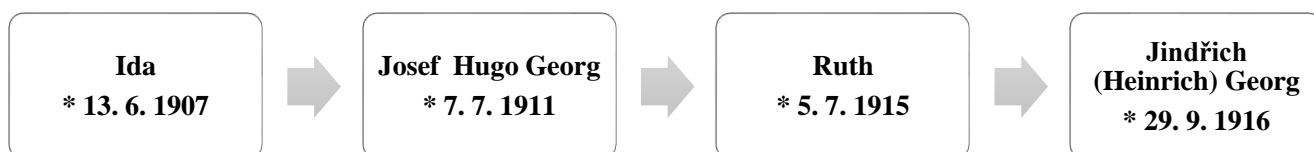
⁸⁴ FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004, s. 45. ISBN 808669917X.

⁸⁵ MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 6. Bez ISBN.

Nový majitel Josef Vacek byl rodák z Rosic u Chrasti a velké zkušenosti nabyt v cizině. Usadil se v Praze, kde měl největší vlásenkářský závod v Čechách, který přivedl ze skromných počátků mezi nejpřednější podniky v Evropě.⁸⁶ Závod Josefa Vacka byl v roce 1948 znárodněn a začleněn do národního podniku Divadelní služba, později národní podnik Divadelní technika.⁸⁷

Syn Josefa a Cecílie Bedřich (Friederich) Heisler se oženil s Markétou (Margarettou * 3. února 1882; + 2. března 1966). Když Bedřich prodal továrnu na zpracování lidských vlasů Josefu Vackovi z Rosic (pocházel z domu č. p. 163 v Rosicích), odstěhoval se se svojí ženou a celou svojí rodinou do Berlína. Oba manželé jsou pohřbeni na pražském židovském hřbitově ve Strašnicích.⁸⁸

Bedřich a Markéta Heislerovi spolu měli čtyři děti:⁸⁹

Nejstarší dcera Ida se odstěhovala do norského Osla. Nejstarší syn Josef Hugo a nejmladší syn Jindřich Georg utekli před válkou do Anglie. Ruth se vdala a měla dvě děti Michaela a Danielu.⁹⁰

2. KAPITOLA ŽIDÉ V HROBOVICÍCH

V této druhé kapitole se budu zabývat jak obyčejným životem židů v Hroubovicích, tak i židovským průmyslem. Nejdříve zde popíšu první zmínky o židech v obci. Dále se zaměřím na to, co se s nimi stalo během perzekucí a druhé světové války. Na konci této kapitoly napíši o místním židovském hřbitově, který je dodnes významnou židovskou památkou v obci.

⁸⁶ MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 5. Bez ISBN.

⁸⁷ MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 5. Bez ISBN.

⁸⁸ MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28.října 1853)*. Chrast, 2003, s. 5. Bez ISBN.

⁸⁹ Městské muzeum Chrast, karton Židé – rodokmen Josefa a Cecílie Heislerových.

⁹⁰ Městské muzeum Chrast, karton Židé – rodokmen Josefa a Cecílie Heislerových.

2.1.1. Z historie obce

Obec Hroubovice se rozkládá 15,5 km jihovýchodně od okresního města Chrudim. Původní název je Roubovice, Hrubovice. V německých pramenech se objevuje název Hroubovic jako Raubowitz.⁹¹ Název Hroubovice se objevuje až na počátku 20. století, konkrétně od 20. února 1924, kdy nese obec oficiální název Hroubovice. Jeden z důvodů, který je v kronice udáván, je že název nejde přeložit.⁹² První zmínky o obci Hroubovice sahají až do 12. století. Kolem roku 1167 byly Hroubovice majetkem litomyšlského piaristického kláštera, později podlažického benediktinského kláštera.⁹³ Do roku 1427 bylo opatství i s městečkem Chrast a nedalekými Hroubovicemi svěřeno husitskému hejtmanu Jakubovi z Kroměšína, po něm Jiříkovi z Březovic a dále byly Hroubovice stejně jako Chrast převedeny na královskou korunu a správcem byl ustanoven Vilém Kostka z Postupic, který jej spravoval až do roku 1436. Tohoto roku 26. září zastavil král Zikmund panství i s okolím Janu Pardusovi z Vratkova, který panství postoupil v roce 1452 Zdeňkovi Kostkovi. Kostkové panství Chrast i s Hroubovicemi vlastnili až do roku 1539. V 16. století se majitelem obce „Hrubovice“ stal Bohuš Kostka z Postupic, který obec následně prodal Mikuláši ze Zásmuk. Po smrti Mikuláše ze Zásmuk zdědila Hroubovice jeho dcera Markéta ze Zásmuk, která byla dvakrát vdaná. Poprvé si vzala Talacka ze Zásmuk a Ještětíc, po druhé Klusáka z Kostelce. Po smrti Markéty zdědili Hroubovice její nejstarší synové z obou manželství. Ovšem Jan Adam Klusák z Kostelce obec roku 1603 prodal.⁹⁴ Dalšími majiteli obce Hroubovic byli Slavatové z nedalekého Košumberka. V polovině 18. století se majitelem obce Hroubovice stal Romed Cirani z Bolleshausenu. Od něho obec koupil roku 1757 královéhradecký biskup Jan Josef hrabě Vratislav z Mitrovic, který ji opět připojil k chrasteckému panství. Cena Hroubovic byla stanovena na 22 600 zlatých.⁹⁵ Panský dvůr byl později biskupem Janem Leopoldem Hayem emfyteutyčován.⁹⁶

Podle knihy *Z pamětí města Chrasti v Chrudimsku* propukla v roce 1832 v Čechách nemoc, přinesená z Asijských krajin přes Rusko, Polsko a Uhry na Moravu a dále až do Čech. Této nemoci, zvané cholera, podlehl podle autora knihy Vincence Pauluse po nejvíce lidí v Pardubicích, dále v Chrudimi, ve Vysokém Mýtě a v Litomyšli.⁹⁷ Je zde uvedeno, že během

⁹¹ PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 7. Bez ISBN.

⁹² LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelná webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelnachrudim>.

⁹³ ŠMÍD J. *Dějiny Chrasti I. Chrudim*, 1927, s. 18. Bez ISBN.

⁹⁴ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelná webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelnachrudim>.

⁹⁵ PAULUS, Vincenc. *Z pamětí města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, 2017, s. 165. Bez ISBN/ISSN.

⁹⁶ Emfyteutyčován tzn., že byl dvůr navždy dědičně pronajatý.

⁹⁷ Tento fakt se vztahuje pravděpodobně pouze na Pardubický kraj.

této epidemie cholery zemřelo 12 osob v Hroubovicích. Také se zde pravděpodobně nakazil jeden Israelita, který na nemoc zemřel v Podlažicích.⁹⁸

Od roku 1278 do roku 1903 byly Hroubovice obcí politickou (tj. spadaly pod ni obce Chacholice, Podlažice, Skála a Nová Ves). Od roku 1903 už pod Hroubovice spadala pouze Nová Ves, která jí náleží dodnes.⁹⁹ Počet obyvatel na počátku dvacátého století kolísal okolo 700.

Největšího rozmachu obec dosáhla celkem dvakrát v předminulém, tj. devatenáctém století. Poprvé ve dvacátých letech a podruhé v polovině padesátých až do konce šedesátých let, kdy byly založeny dvě továrny židovskými majiteli. Jedna byla na výrobu obuvi „WERNER A WERSON“ a druhá chemická „Lučební továrna V. Kleina“. V době rozmachu obec čítala až okolo šesti set obyvatel. Zdrojem obživy zde byly kromě továren, také lomy v okolí Skutče, kde se těžila žula, a malá hospodářství, později větší podniky v Chrasti u Chrudimi.¹⁰⁰ Obcí Hroubovice protéká Anenský potok. Podél potoku v centru obce se v průběhu 19. století začala stavět židovská čtvrť.¹⁰¹ Silná židovská obec se stala nedílnou součástí historie a svým způsobem spoluurčovala tehdejší rozvoj obce.

2. Počátek osídlení židovského obyvatelstva – první světová válka

2.2.1. Příchod židovského obyvatelstva do obce Hroubovice

První židovské osídlení v obci se datuje na počátek 18. století. Při sčítání osob v roce 1724 zde žilo šest rodin hlásících se k judaismu (tj. 25 osob).¹⁰² V této době spadají pod Hroubovicickou židovskou náboženskou obec i okolní obce jako jsou: Chrašice, Krouna, Mířetice, Podlažice, Rosice a Skuteč. Podle dokumentů uložených v chrasteckém městském muzeu může za rozšíření židovské obce v Hroubovicích biskup Jan Leopold Hay, který v době vydání Josefova patentu pobýval nejvíce v biskupském letním sídle v Chrasti. Po vydání patentu usazoval židy převážně zde v Hroubovicích a v Zájezdci. Biskup Jan Leopold Hay byl známý svým tolerančním smýšlením a často nabádal své věřící k toleranci mezi nekatolíky a

⁹⁸ PAULUS, Vincenc. *Z paměti města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, 2017, s. 247. Bez ISBN/ISSN.

⁹⁹ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹⁰⁰ POKORNÝ Jiří. *Hroubovice a Židé*. Hroubovice 2012, s 3. Bez ISBN.

¹⁰¹ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹⁰² RŮŽIČKOVÁ, Renáta, LANGOVÁ, Alžběta. *Stopy Židů v Pardubickém kraji: Traces of the Jews in the Pardubice Region*. Pardubice: Regionální rozvojová agentura Pardubického kraje, 2006, s. 68. ISBN 80-86967-04-2.

izraelyty.¹⁰³ Podle Soupisu židovských familiantů v Hroubovicích z roku 1783 se můžeme dočíst, že v obci žilo rok po vydání patentu již 18 rodin vyznávajících judaismus.¹⁰⁴ V druhém Soupisu židovských rodin v Hroubovicích z roku 1793 je již patrný nárůst židovských obyvatel v obci na 31 rodin.¹⁰⁵ Vzhledem k masivnímu příchodu židovských obyvatel do Hroubovic na konci 18. století, zde vznikla samostatná židovská obec, která v roce 1825 čítala 288 lidí, tj. 52 židovských rodin. Židé zde v této době tvořili téměř polovinu obyvatel, tedy 48 % populace obce.¹⁰⁶

Sčítání židů v Hroubovicích v roce 1783: ¹⁰⁷

Jméno a příjmení	rodinný stav	počet dětí	povolání
Marcus Salomon	ženatý	2	obchodník s kůží
Moyzes Lazar	ženatý	2	poštovní úředník v penzi
Salomon Rudolph	ženatý	2	řezník
Feitl Abraham	ženatý	2	poštovní úředník v penzi
Elias Israel	ženatý	3	obchodník s peřím
Simon Löbl	ženatý	2	obchodník s obuvnickými podpatky
Israel Filip	ženatý	1	židovský obchodník
Polak Joachim	ženatý	2	židovský obchodník
Polak Israel	ženatý	1	sanitář
Simon Jahim	ženatý	2	židovský obchodník
Simon Adel	ženatý	2	obchodník
Lemel Jakob	ženatý	2	obchodník s peřím
Isak Joseph	ženatý	2	obchodník s peřím
Jacob Marcus	ženatý	2	obchodník s peřím
Jacob David	ženatý	2	židovský obchodník
Abraham Ralf	ženatý	1	poštovní úředník v penzi
David Salamon	ženatý	1	obchodník s peřím

¹⁰³ POKORNÝ Jiří. *Hroubovice a Židé*. Hroubovice 2012, s 3. Bez ISBN.

¹⁰⁴ Ebelová, Ivana et al. *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783*. 2. Praha: Národní archiv, 2010, s. 59. ISBN:978-80-86712-78-9.

¹⁰⁵ Holý, Martin, et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*. 4. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 2004, s. 30–33. ISBN:80-86712-12-5.

¹⁰⁶ RŮŽIČKOVÁ, Renáta, LANGOVÁ, Alžběta. *Stopy Židů v Pardubickém kraji: Traces of the Jews in the Pardubice Region*. Pardubice: Regionální rozvojová agentura Pardubického kraje, 2006, s. 69. ISBN 80-86967-04-2.

¹⁰⁷ Ebelová, Ivana et al. *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783*. 2. Praha: Národní archiv, 2010, s. 59. ISBN:978-80-86712-78-9.

David Isaak	ženatý	2	obchodník s peřím
-------------	--------	---	-------------------

Podle tabulky je zřejmé, že židovské rodiny žijící v Hroubovicích měly v průměru dvě děti. Také je vidět, že nejvíce zde bylo obchodníků, jak pro židy bylo v tomto období obvyklé. Nejvíce obchodníků zde bylo s peřím. Je zde také udáván řezník – což bylo pro židy též obvyklé, neboť podle Tóry mají specifický způsob porážky zvěře, kterou hodlají konzumovat. Správnou porážku zvěře a následné porcování masa k přípravě jídla měl na starost právě košerák.

Sčítání židů v Hroubovicích v roce 1783:¹⁰⁸

Familiant	manželka	děti	povolání	poznámka
Jakob Neubauer	Rachel		obchodník s kůží	syn David Weiner; v soupisu obyvatel je vedený jako bezdětný
David Weiner	Anna	Isak, Josepf, Sara	obchodník s kůží	syn Jakoba Neubauera
Jacob Häusler	Elisabet	Filip, Marcus, Sara, Cathrina, Ester	obchodník s peřím	
Jachim Fischer	Sara	Ester	obchodník s peřím	
Marcus Synger	Paule	Israel, Jacob, Elisabet	obchodník s peřím	
Rafael Heeber	Sara	Ewa	výrobce pásků	
Salamon Wantich	Rosa	Elias, David, Elisabet, Rebeca, Rosa	obchodník	
Isak Fanta	Ester	Moyses, Sara	obchodník s peřím	

¹⁰⁸ Holý, Martin, et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*. 4. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 2004, s. 30–33. ISBN:80-86712-12-5.

David Brada	Judith	Moyses, Jachim, Filip, Sara, Elisabet	obchodník s peřím	
Isak Pik	Elisabet	Jacob	obchodník s oblečením	
Jacob Fieschel	Anna	Moyses, Israel	obchodník s oblečením	syn Isaka Pika; ženatý s guberniálním souhlasem
Israel Hartman	Sara	Simon	obchodník s peřím	
Simon Frankl	Rachel	Isak, Sara, Anna, Barbara, Mariana, Rosina	obchodník s peřím	druhorozený syn Israela Frankla
Samson Steiner	Elisabet	Samson, Joseph	výrobce podpatků	prvorozený syn Israela Hartmana
Salomon Adel	Maria	Jacob, Rosel, Rachel	řezník	
Simon Werner	Sara	Filip Kraus	obchodník s kůží	Filip Kraus – nevlastní syn
Jachim Kirschner	Sara	Anna, Elisabet, Margareth	obchodník s kůží	prvorozený syn Simona Wenera
Jacob Fuchß	Rebeca	Abraham, Joseph	výrobce pásků	druhorozený syn Simona Wenera
Jacob Schneider	Ester		žebrák	
Rudolf Haas	Sara	Isak, Rachel	řezník	
Simon Haas	Barbara	Abraham, Dorothea	řezník	prvorozený syn Rudolfa Haase
Abraham Haas	Rebeca	Simon, Sara	obchodník s kůží	druhorozený syn Rudolfa Haase
Joachim Frankl	Eva	Elisabet	obchodník „se vším“	

Israel Illtis	Ester	Isak, Seligman, Maria	obchodník „se vším“	
Israel Lampel	Elisabet	Seligman, Cathrina	obchodník se střížním zbožím	
Marcus Berger	Sibilla	Beer, Magdalena	obchodník se střížním zbožím	
Laraz Rech	Sara	Moyses, Jachim, Elisabeth, Eva, Ester	výrobce pásků	
	Roß	Filip, Samoel, Abraham, Anna, Catrina, Mariana		Vdova
Joseph Lederer	Rachel	Sara, Ester	obchodník s peřím	
Abraham Bonda	Eva	Marcis, Isak, Lazar, Sara	výrobce pásků	
Aron Pinto	Barbara	David, Daniel, Joseph, Elisabet, Ester	obchodník s galanterií	
Salomon Pargamenter	Rosa	Salomon, Samoel	obuvnický krejčí	
Jacob Schloß	Rosa	Lazar, Rachel	obchodník s peřím	
Moyses Goldster	Anna	Marcus, Abraham, Cathel, Sara, Maria	Učitel	

Podle tabulky je vidět, že i v této době měli v Hroubovicích svého řezníka neboli košeráka, kteří v době soupisy byli celkem tři, a to Salomon Adela, Rudolf Haase a Simona Haas. Dále je možné z tabulky vyčíst, že v této době bydlel v obci i učitel Moyses Goldster.

V obci i byla jedna židovská vdova Roß, která je v zápise udávaná bez příjmení. Skoro všichni židé byli v obci obchodníci až na pár již zmiňovaných výjimek.

V 18. století dochází k rozkvětu a budování židovského ghetta v obci. Ve středu vesnice na levém břehu Anenského potoka byla postavena synagoga, kolem které si židé začali stavět své domy. Jejich ulice vznikla podél potoka. Číslo popisné byla od č. p. 1–16 po č. p. 40. Struktura zástavby židovských domů je patrná dodnes. Původně šlo o roubené chalupy (typické pro oblast Železných hor) s prkennými štíty s podvalbou, zakončené kabřincem nebo valbičkou zespoda zaklopenou tzv. záklopem. Na záklopech kabřinců byly zespoda nápisy s datací, jmény a jinými údaji o vzniku chalupy. Ačkoli všechny nápisy bývaly české, výjimkou byl v Hroubovicích jediný a do dnes zachovaný nápis v hebrejštině.¹⁰⁹ Dnes stojí v této původně židovské ulici pouze jeden dům, připomínající židovské obyvatele obce, který původně stával v centru židovské obce v těsné blízkosti synagogy.

2.2.2. Židovská synagoga v obci

Jednou z nejdůležitějších židovských staveb v obci byla synagoga, která byla postavena pravděpodobně v druhé polovině 18. století, nejspíše v roce 1765 v barokním stylu s mansardovou střechou s věžičkou a hodinami.¹¹⁰ Tato jedinečná stavba byla jedinou sakrální stavbou v obci. Správa hroubovické synagogy spadala pod židovskou náboženskou obec v Heřmanově Městci. V následujících letech, po dokončení synagogy, byla v její blízkosti postavena židovská škola, která byla postupem let propojena chodbou se synagogou. V židovské škole byla vyučujícím jazykem němčina, byla to tzv. „Deutsche Volksschule“, takže ostatní děti z vesnice, které byly jiného vyznání, chodily do školy do vedlejší vesnice Bělá. Radní, kterými byli mimo jiné i žid František Balíček a žid Salomon Haas, nechtěli zřídit druhou školu v obci, tvrdili, že je to příliš nákladné.¹¹¹ S úbytkem židovských obyvatel v obci a tím pádem úbytkem židovských dětí nebyla škola dostatečně využita a tak byla v roce 1888 zrušena.¹¹² Kromě synagogy a židovské německé školy spravovali místní židé i obecní pokladnu.¹¹³

¹⁰⁹ VANĚK, Daniel. *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*. Praha, 2012, s. 94. Bez ISBN.

¹¹⁰ VANĚK, Daniel. *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*. Praha, 2012, s. 95. Bez ISBN.

¹¹¹ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹¹² LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹¹³ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

V roce 1808 bylo v katastru obce Hroubovice evidováno 93 domů s 687 obyvateli. Z toho je zde počítána 1 rodina helvétského vyznání a 52 rodin židovského vyznání.¹¹⁴

V novinovém článku od Oskara Heislera, jehož kopie je uložena v Městském muzeu v Chrasti, se můžeme dočíst jednu malou zajímavost, a to že dne 15. října 1811 byly Městským úřadem Chrast veřejnou dražbou prodávány dva měděné znaky orlů, stará železná roura od kašny a valdhorna (hudební nástroj). V licitačním protokolu tohoto data se uvádí s přízviskem “Žid z Hroubowitz“ jména: Iltes Sraule a Salomon Adel, kteří si během dražby tyto předměty vydražili.¹¹⁵

V Hroubovicích nebyl patrný společenský rozdíl mezi katolíky a izraelity, neboť zde žili ve shodě. Jako podklad k tomuto tvrzení může být i to, že děti narozené židovským obyvatelům obce byly zapisovány do matričních knih chrasteckého děkanství, a to na vlastní žádost židovských rodičů přede dvěma katolickými svědky.¹¹⁶ Stejně zápisy jsou uváděny i v pramenech o židech v obci Chrast. Je tomu snad proto, že hroubovičtí a chrastečtí židé k sobě měli velice blízko, neboť z Hroubovic se později nejen významná rodina Heislerova přestěhovala do Chrasti.

Podle součtu obyvatel v roce 1825 bylo v obci Hroubovice přihlášeno 52 rodin židovského vyznání (tj. 288 lidí, kteří tvořili 48 % obyvatel obce).¹¹⁷ Počet židovských domů v obci stoupl do poloviny 19. století na 23. Dále se nezvyšoval, neboť na konci 19. století se začali zdejší židé usazovat také v okolních městech a obcích, převážně v Chrasti či v průmyslově se rozvíjející Chrudimi. Během druhé poloviny 19. století nastává veliká migrace židů. V roce 1849 získali židovští obyvatelé svobodu pohybu a usídlení, mohli vstupovat do veřejných úřadů, dále pak byla zrušena mnohá další restriktivní opatření. Dověšením těchto opatření se stal rok 1867, kdy přijetí tzv. prosincové ústavy a dalších zákonů znamenalo pro židovské občany plnou rovnoprávnost s ostatními obyvateli země. Proto židé opouštějí vesnice a odcházejí do rozvíjejících se měst. V roce 1890 došlo k zrušení židovské náboženské obce v Hroubovicích na základě zákona z 21. března 1890 a ministerského nařízení z 10. března 1893. Tím se v Hroubovicích snížil počet židovské populace. Zákon povoloval zřídit nebo zachovat židovskou obec pouze v místech, kde byl dostatečný počet židovských rodin. Zrušena náboženská obec nebyla pouze zde. Z důvodu vydání zákona, který upravoval právě tyto židovské náboženské obce, zanikla velká řada malých židovských náboženských obcí. A tak

¹¹⁴ PAULUS, Vincenc. *Z paměti města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, 2017, s. 256. Bez ISBN/ISSN.

¹¹⁵ Městské muzeum Chrast, karton Židé – kopie článku Dějiny Židů v Chrasti u Chrudimě od Oskara Heislera.

¹¹⁶ PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 9. Bez ISBN.

¹¹⁷ ŠTĚPÁN, Luděk, RŮŽIČKOVÁ, Renáta, ŠULC, Ivo. *Chrudimsko: ztracené i zachráněné poklady*. Chrudim: Státní okresní archiv v Chrudimi, 2003, s. 115. ISBN 80-902257-8-0

Hroubovice se všemi svými židovskými obcemi, tj. Podlažice, Rosice, Měřetice, Chrašice, Skuteč a Krouna nově spadaly pod jednu správu v Heřmanově Městci.¹¹⁸ Rozšířená náboženská obec v Heřmanově Městci se zavázala v roce 1896 ke zřízení modliteben ve svých obcích mimo jiné v Hroubovicích a v Zájezdci.¹¹⁹

Po zrušení hroubovické židovské náboženské obce se dosavadní Izrealská náboženská obec v Hroubovicích (Israelitische Gemeinde Raubowitz) přejmenovala na Izraelský náboženský spolek v Hroubovicích (Berveren Raubowitz). Na přelomu 19. a 20. století měl spolek kolem čtyřiceti přispívajících členů a starostou spolku se stal Heinrich Heisler, který byl zároveň správcem místní modlitebny.¹²⁰

2.2.3. Židovské továrny v obci

Hroubovičtí židé se ve své živnosti zaměřili na obuvnictví a textilnictví. Továrnu na obuv BOTAS zde provozoval Pavel Kerstner. V pozdější době byla továrna přestěhovaná do blízkého města Skuteč, kde funguje dodnes. Další továrnu vlastnily Ela Poláčková a Olga Wernerová. Jejich podnik byl zaměřen na ruční vyšívání.¹²¹

V místní části obce zvané V Židovkách se nacházela továrna, které se říkalo „klihouna“. V ní se vyráběl klich – druh lepidla, který je používán pro lepení dřeva a papíru. Zakladatelem byl žid Solomon Brada. V tomto podniku se vařil lep z živočišných zbytků – kůží, kostí, kopyt a rohů. Tento lep byl určen pro truhláře, sedláře, knihaře apod. Majitel zaměstnával 12 lidí. Klich byl rozdělen na dva druhy – lepší a obyčejný. Levnější byl z odpadků kůže a kvalitnější pocházel ze zaječích či králičích kůže. Nemovitost, ve které vznikla výše zmíněná továrna, byla odkoupena 1. 1. 1850 od církve. Vlastnické právo nabyli bratři Salamon a Abraham Bradovi. V roce 1888 byl přepsán poloviční podíl Abrahama na bratra Salamona Brada.¹²²

Po zániku „klihouny“ si továrnu koupil žid Jindřich Heisler z Chrasti, který firmu přeměnil na práškovnu, ve které se začala vyrábět umělá hnojiva. Smlouva o prodeji továrny byla podepsána dne 26. 10. 1888. Podle úředního vysvědčení se změna továrny z výroby klichu na výrobu umělých hnojiv stala až v dubnu 1889. Vzhledem k tomu, že výroba hnojiv značně zapáchala, došlo brzy k dalšímu prodeji továrny. Novými majiteli se stali bratři Šlemrové ze Skutče, kteří zde vybudovali strojovou továrnu na obuv, tzv. Botanu, ve které se denně vyrobilo

¹¹⁸ PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 11. Bez ISBN.

¹¹⁹ VANĚK, Daniel. *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*. Praha, 2012, s. 25. Bez ISBN.

¹²⁰ VANĚK, Daniel. *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*. Praha, 2012, s. 12. Bez ISBN.

¹²¹ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹²² VOREL, Milan. *Zaniklý chemický průmysl v Hroubovicích*. In *Chrudimské vlastivědné listy* 7. 1998, č. 1, s. 10–11. ISSN 1214-7508.

900 až 1 000 párů obuvi.¹²³ Z článku Chemický průmysl v Hroubovicích se lze dočíst, že továrna na výrobu obuvi nebyla v místech, kde byla továrna na umělá hnojiva, ale poblíž. Budova pro ni byla postavena bratry Šlemrovými.¹²⁴ Podle údajů z kroniky zde bylo více továren na obuv.¹²⁵ V kronice se také uvádí zpráva o tom, že prakticky každý, kdo měl v obci firmu, měl zde i obchod se smíšením zbožím. Nacházel se zde i obchod s kůží, kterou vlastnil žid David Haas. V obci vesele kvetl i podomní obchod s látkami.¹²⁶

Další továrnou v obci byla Vlasárna bratří Mandeliků. Ženy zaměstnané v této továrně pracovaly zejména doma, kde vlasy čistily. Nejdražší barvou vlasů byla bílá.¹²⁷

V Hroubovicích působilo několik dobrovolných spolků. V roce 1905 to byly spolky Chevra Kadiša, kde funkci zástupce vedoucího spolku a pokladníka zastával Moritz Mandelík. Spolek Chevra Kadiša se staral o umírající a mrtvé a zaopatřoval veškeré rituální a organizační záležitosti s tím spojené.¹²⁸ Dalším spolkem byl spolek pro podporu nemocných Bokur Cholim v čele s Leopoldem Nettlem a Mosesem Zinnerem, který vykonával funkci zástupce vedoucího spolku. Existoval zde také Ženský spolek, který vedla Charlotte Nettlová.¹²⁹

3. Židé v Hroubovicích v meziválečném období

V roce 1917 bylo do obce Hroubovice posláno 10 rodin židovských uprchlíků z Polska. O osudu těchto židů rozhodoval heřmanoměstský rabinát. Jednalo se o židy, kteří odešli nebo spíše utekli z válečné fronty, která se nacházela u Bukoviny a Haliče v dnešním Polsku na hranicích rakousko-uherské monarchie.¹³⁰

¹²³ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹²⁴ VOREL, Milan. *Zaniklý chemický průmysl v Hroubovicích*. In *Chrudimské vlastivědné listy* 7. 1998, č. 1, s. 10–11. ISSN 1214-7508.

¹²⁵ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹²⁶ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹²⁷ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹²⁸ Reifová Gabriela. *Pohřbívání v židovské kultuře jako souhrn sociálně-náboženských funkcí a jejich proměna v čase*. Kulturní studia [online], únor 2015 [cit. 2018-1-10]. URL: <http://kulturnistudia.cz/wp-content/uploads/2016/02/Poh%C5%99b%C3%ADv%C3%A1n%C3%AD-v-%C5%BEidovsk%C3%A9-kultu%C5%99e.pdf>.

¹²⁹ PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 11. Bez ISBN.

¹³⁰ HABARTOVÁ, Klára. *Židovští uprchlíci z Haliče a Bukoviny v Heřmanově Městci během první světové války*. Pardubice 2003, s. 6. Bez ISBN.

Seznam židovských familiantů, kteří pobírali v Hroubovicích státní vyživovací podporu:

Jméno a příjmení	místo původu	vyživované osoby	sociální zaopatření
Dreier Emalia	Halič	2	velmi chudí
Ettinger Samuel	Halič	1	zaopatřen
Gold Berl	Halič	6	chudí
Goldberger Hirsch	Halič	4	chudí
Herbst Rosa	Bukovina	1	stará a chudá paní
Neumann Cyvia	Halič	6	chudí
Pizem M. B.	Halič	4	chudí
Schiber Rosa	Bukovina	4	chudí
Schneebald Marcus	Halič	8	mladík pracuje v továrně
Wolin Malka	Halič	1	stará a velmi chudá paní

V roce 1921 žilo v obci Hroubovice 692 obyvatel, z toho 51 lidí se hlásilo k židovskému vyznání a tvořili 7, 37 % obyvatel obce.¹³¹ Záznamy v Kronice obce z dob meziválečném o židech jsou poměrně skromné. První zmínka o židech po první světové válce je až v roce 1922, kdy si kronikář zapsal toto: „Září: Proslýchá se, že židovská obec prodá synagogu i školu.“ To se opravdu naplnilo v září roku 1923. Heřmanoměstecká náboženská židovská obec napsala obecnímu úřadu v Hroubovicích, zda by odkoupili budovu bývalé „Deutsche Volksschule“ (německé lidové školy, kterou navštěvovali pouze židovské děti) a domku, v němž bydlel kostelník za 18 000 Kč. Finanční komise koupí zamítla, neboť jim cena přišla příliš vysoká a budovy příliš zchátralé. Nicméně budovu bývalé „Deutsche Volksschule“ a domek koupil pan David, zvaný Mistr obuvnický. Pohřební vůz, který původně patřil hroubovické židovské náboženské obci koupil pan Fr. Dudek. Dřevěnou schránku pro rakve na voze umístěnou dostal kostelní sluha a hrobník František Odehnal za prokázané služby židovské náboženské obci.

Dne 13 října roku 1928 se konal v obci židovský ples. Údajně byl navštíven lidmi z širokého okolí. Ples byl finančně nákladný, neboť pořadatelé vytvořili světelnou šesticípou hvězdu z žárovek a byl přinesen ze synagogy víceramenný lustr.¹³²

¹³¹SVĚŘÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 13. Bez ISBN.

¹³² LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatna/chrudim>.

V roce 1929 se v obci Hroubovice nachází budova Raisova hostince, kde se v prvním patře nacházel hotel a v přízemí obchod se smíšeným zbožím. Celý tento objekt patřil židům.¹³³

Počet obyvatel v obci se do roku 1930, kdy došlo k dalšímu sčítání lidí, zvýšil, židovská komunita zde naopak zeslábla na 30 lidí (tj. pokles na 4,09 % obyvatel obce).¹³⁴ Během roku 1930 se hroubovičtí podnikatelé dostávají do tíživé situace a uzavírají své továrny nebo jejich části (např. továrna Werner na obuv). Dne 26. října 1934 zemřel podle kronikáře Františka Langerera žid Leopold Mandelík. O něm je v kronice napsáno, že byl prvním zakladatelem ochotnického divadla v Hroubovicích, dále byl náměstkem velitele hasičů a jakýmsi „samaritánem“, který nezištně poskytoval první pomoc všem, kteří ji potřebovali. Dne 29. října se konal jeho pohřeb a jak je v kronice napsáno, byl první žid, který byl pochován na ústředním hřbitově v Bělé – Hroubovicích. Zde je pohřben vedle své ženy Růženy Mandelíkové, která zemřela téhož roku v únoru. Až 30. června 1938 obec odkoupila budovu bývalé „Deutsche Volksschule“ za 6 200 Kč od heřmanoměstecké židovské náboženské obce.¹³⁵

Těsně v době před druhou světovou válkou odcházejí natrvalo z obce čtyři židé. Karel Kerstner, Hans Roth (oba se shodně přestěhovali do Prahy), Erich Werner, který odcestoval do Palestiny, a Richard Mandelik, který odjel do Německa.¹³⁶

Během druhé světové války měla synagoga štěstí a vyhnula se nacistickému řádění. Zbořena byla až kvůli svému dezolátnímu stavu v roce 1979. Židovská „Deutsche Volksschule“ byla z důvodu špatného technického stavu zbořena ve stejném roce jako synagoga tedy v roce 1979.

4. Osudy hroubovických židů v době druhé světové války

V roce 1942 byli dva bratři – dvojčata Scherzerové z Hroubovic nuceni nastoupit do transportu Am 262 a 263, který směřoval 24. dubna 1942 do terezínského ghetta.¹³⁷ Dne 27. dubna 1942 byl vypraven vlak (transport Aq) ze sběrného tábora Terezín, který vezl 1 000 lidí, kteří směřovali do Polska (cílová stanice Izbica). Tímto vlakem jela dvojčata – bratři Scherzerovi z Hroubovic.¹³⁸ Dvojčata Scherzerova se dostala do vyhlazovacího tábora Majdanek, kam odjela dne 27. dubna 1942 ze sběrného tábora v Terezíně. Majdanek se nachází nedaleko polského města Lublin. Oba zde zahynuli.

¹³³ POKORNÝ Jiří. *Hroubovice a Židé*. Hroubovice 2012, s 3. Bez ISBN.

¹³⁴ SVĚŘÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 13. Bez ISBN.

¹³⁵ LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelna webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodocekearchivy.cz/ebadatelna/chrudim>.

¹³⁶ SVĚŘÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 62. Bez ISBN.

¹³⁷ SVĚŘÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 64. Bez ISBN.

¹³⁸ SVĚŘÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 65. Bez ISBN.

JUDr. Alfred Scherzer – nar. 23. 2. 1912 – transport z Prahy do Terezína Am, č. 262 dne 24. 4. 1942, transport z Terezína do Izbici Aq, č. 106 dne 27. 4. 1942. Alfred Scherzer zemřel 12. 8. 1942 v koncentračním a vyhlazovacím táboře v Majdaneku.

JUDr. Marcel Scherzer – nar. 23. 2. 1912 – transport z Prahy do Terezína Am, č. 263 dne 24. 4. 1942, transport z Terezína do Izbici Aq, č. 107 dne 27. 4. 1942, Marcel Scherzer zemřel dne 3. 8. 1942 v koncentračním a vyhlazovacím táboře v Majdaneku.

Na seznamu obětí holocaustu se z obce Hroubovice nachází tato jména:

Jméno a příjmení	narozen/a	číslo transportu z Pardubic	datum transportu
Feldmannová Charlotta	17. 9. 1874	Cf 262	5. 12. 1942
Flaschmerová Rosa	7. 4. 1873	Cf 243	5. 12. 1942
Wernerová Gisela	28. 10. 1866	Cf 249	5. 12. 1942

Všechny výše zmíněné ženy zemřely ve sběrném táboře Terezín.

Seznam Hroubovických židů, kteří nuceně odjeli do koncentračního tábora v Terezíně:

Jméno a příjmení	narozen/a	číslo transportu z Pardubic	datum transportu z Pce do Terezína	datum transportu z Terezína do Osvětimi
Balíčková Alice	16. 9. 1907	Cf 113	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Bondy Bernhard	29. 11. 1870	Cf 127	5. 12. 1942	15. 12. 1943
Bondy Max	21. 7. 1903	Cf 128	5. 12. 1942	15. 12. 1943
Epsteinová Růžena	27. 1. 1874	Cf 244	5. 12. 1942	15. 5. 1944
Feldmann Kurt	29. 10. 1911	Cf 263	5. 12. 1942	15. 12. 1943
Freund Leopold, MUDr.	28. 4. 1910	Cf 292	5. 12. 1942	6. 9. 1943
Freund David	17. 3. 1873	Cf 118	5. 12. 1942	18. 4. 1944

Freundová Marta	28. 4. 1891	Cf ???	5. 12. 1942	6. 9. 1943
Hekšová Marie	14. 2. 1921	Cf 120	5. 12. 1942	1. 2. 1943
Hrubeschová Anna	18. 3. 1894	Cf 276	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Lampl Jiří	13. 5. 1928	Cf ???	9. 6. 1943	1. 10. 1944
Mandelik Kurt	2. 3. 1929	Cf 275	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Mandelik Ota	9. 11. 1888	Cf 271	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Mandeliková Bronislava	23. 10. 1896	Cf 272	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Mandeliková Edita	8. 10. 1931	Cf 270	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Mandeliková Gisela	11. 6. 1922	Cf 273	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Mandeliková Hilda	29. 2. 1924	Cf 274	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Poláčková Ela	10. 6. 1906	Cf 291	5. 12. 1942	6. 9. 1943
Scherzerová Regina	8. 12. 1889	Cf 250	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Steiner Arnošt	19. 2. 1913	Cf 260	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Steiner Bedřich	16. 1. 1912	Cf 259	5. 12. 1942	26. 1. 1943
Steiner Rudolf	2. 1. 1883	Cf 257	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Steinerová Alžběta	10. 10. 1888	Cf 258	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Steinerová Věra	25. 10. 1918	Cf 261	5. 12. 1942	20. 1. 1943
Werner Bernard	26. 6. 1897	Cf 245	5. 12. 1942	6. 9. 1943
Wernerová Gabriela	20. 10. 1933	247	5. 12. 1942	6. 9. 1943
Wernerová Judith	23. 6. 1929	Cf 283	5. 12. 1942	23. 1. 1943

Wernerová Olga	11. 10. 1906	Cf 246	5. 12. 1942	6. 9. 1943
Wernerová Ruth	9. 12. 1929	Cf 248	5. 12. 1942	6. 9. 1943
Wernerová Zdeňka	17. 2. 1910	Cf 282	5. 12. 1942	23. 1. 1943

Všichni výše zmínění židé, kteří byli přepraveni do vyhlazovacího tábora Osvětim, kde i zahynuli. Celkový počet obětí holocaustu v Hroubovicích bylo 34. Výjimkou se stali sourozenci Mandelíkové, kteří se dočkali osvobození:

Výjimkou se stali sourozenci Mandelíkové, kteří se dočkali osvobození:

Jméno a příjmení	narozen/a	označení transportu z Pardubic	datum transportu z Pce do Terezína	návrat
Mandelík Vítězslav	28. 7. 1879	Cf	5. 12. 1945	1945
Henrieta Mandelíková	15. 5. 1875	Cf	5. 12. 1945	1945

II. světová válka znamenala vesměs konec židovského osídlení v Hroubovicích, Chrasti a okolí. Po druhé světové válce zde žilo ještě několik málo židovských obyvatel – např. rodina Mandelíkova. Ale nedlouho poté židovské osídlení v Hroubovicích definitivně zaniká.¹³⁹ Dodnes v obci žije pouze jeden člověk hlásící se k židovskému vyznání.

5. Židovský hřbitov v Hroubovicích

Židovský hřbitov v Hroubovicích leží v severovýchodní části obce. Pravděpodobně vznikl v polovině 18. století. Po založení židovské náboženské obce židé dbali na to, aby si co nejdříve zřídili vlastní hřbitov, protože neměli většinou možnost pohřbívat své mrtvé na

¹³⁹ PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 12. Bez ISBN.

okolních křesťanských hřbitovech. Nejčastěji se snažili získat pozemek určený pro hřbitov do trvalého vlastnictví, aby tak byla zachována neporušitelnost hrobů.¹⁴⁰

V polovině 19. století byl v souvislosti se stavbou obřadní síně židovský hřbitov v Hroubovicích rozšířen. V celé první polovině 20. století byl ve vlastnictví heřmanoměstské židovské obce. Nejstarší náhrobek pochází z roku 1788 a nejmladší z roku 1939, kdy zde byl pohřben děd bývalého starosty obce Hroubovice z rodiny Pokorných.¹⁴¹

Na náhrobcích do poloviny 19. století se nalézají pouze hebrejská data. Od poloviny 19. století se objevuje jak židovské, tak občanské datování. Na hroubovicím hřbitově je tradiční židovské uspořádání hřbitova. To znamená, že jsou zde zachovány mužské i ženské řady hrobů tak, že ani manželé nebyli pochováni vedle sebe. Od 20. století nastala změna a pomníky manželů jsou již vedle sebe. Později už ani není stavěn náhrobek pro každou osobu zvlášť, ale pochovaná osoba je připsána na náhrobek již dříve zemřelé příbuzné osoby a pohřbena ve stejném hrobě.¹⁴²

Plocha hřbitova činí přibližně 3 000 m². Dodnes je zde dochováno na 250 náhrobků, které jsou podle postavení hřbitova v jeho horní části, naopak dolní část je prázdná. Asi polovina náhrobků jsou torza a náhrobky jsou značně poškozené nebo špatně čitelné. Styl pamětních desek je převážně barokní a klasicistní s bohatou náhrobní symbolikou.¹⁴³

Nejčastějšími rodovými příjmeními na hroubovicím hřbitově jsou Mandelík, Haas, Nettel a Heisler. Na náhrobcích z první poloviny 19. století se nevyskytuje příjmení, ale jméno zemřelého. Pro jednoznačnou identifikaci se zde nachází jméno otce.¹⁴⁴

3. KAPITOLA ŽIDÉ V ZÁJEZDCI

3.1.1. Z historie obce

První osídlení krajiny, kde se dnes obec Zájezdec nachází, bylo již koncem 12. století. Prvními doloženými majiteli vsi byli v první polovině 13. století Bohuslav a páni z Lubna, o kterých se podle kroniky moc neví, co se zdejší obcí dělali. Roku 1318 byl Zájezdec rozdělen na zemské díly. Odtud pochází nejstarší zmínka o obci. Dochovala pravděpodobně

¹⁴⁰ PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 13. Bez ISBN.

¹⁴¹ Hádanky domů života. TV, ČT2. 1. 2. 2015, 9:35. Dostupné z

<http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10492110205-hadanky-domu-zivota/213562215800004-chrudimsky-golet-nejen-v-udoli>.

¹⁴² PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 62. Bez ISBN.

¹⁴³ PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 17. Bez ISBN.

¹⁴⁴ PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 28. Bez ISBN.

v pozůstatcích desek zemských, kde je Václav ze Zájedce se svými syny a Libuška ze Zájedce, kteří nechali poslat k soudu několik zemanů, protože napáchali škody v Trojovicích a v Zájedci. V této době, tedy roku 1310 statek Zájedec patřil panství v Chrasti a od roku 1318 panství Chrast i se statkem Zájedec spadalo pod správu benediktýnského kláštera v Podlažicích. V roce 1454 patřil díl Zájedce klášteru v Hájku u Tržku u Litomyšle. Roku 1456 byla část majetku obce duchovním zbožím, neboť byla zabrána světskými pány a připojena k podlažickému zboží. Na počátku 16. století byl Zájedec v držení hrochovotýneckého panství. Roku 1544 prodal Bohouš Kostka z Postupic zájeddecký selský dvůr s poplužním Hrochovi z Mezilesic. Roku 1550 prodal Hroch dva selské dvory v Zájedci Petru Hamzovi ze Zabědovic. O něco později prodal Hroch i třetí selský dvůr tentokrát Prokopovi Štítnému. Prokop Štítný odkoupil od Petra Hamzy jeho dvory a roku 1558 byly prodejem od Prokopa Štítného opět vráceny Hrochovi. Tím Hroch dostal všechny tři zájeddecké dvory do svého vlastnictví. Dalšími majiteli dvorů zájeddeckých se stala rodina Talacků z Ještětic. V prosinci roku 1600 se stal Zájedec samostatným statkem. Roku 1624 byl uváděn jako majitel vsi Jindřich Bořek Hradecký. Dalším majitelem se stal roku 1628 Jáchym Zumr.¹⁴⁵ Roku 1677 žilo v obci 74 lidí starších 12 let a bylo zde 47 čísel popisných. Mezi léty 1711 až 1749 náležel Zájedec rodině Haugviců z Biskupic.¹⁴⁶ Roku 1749 hradecký biskup Jan Josef Vratislav z Mitrovic koupil ves od rytíře Haugvice z Biskupic. Roku 1753 odkázal Jan Josef Vratislav z Mitrovic Zájedec svým nástupcům biskupským, tím se stal Zájedec duchovním zbožím a s robotou podléhal správě chrašického dvora až do roku 1799. A právě v době, kdy nad obcí Zájedec měla kontrolu Královéhradecká diecéze konkrétně za biskupa Jana Leopolda Haye, byla založena gruntovní (tj. pozemková) kniha obce.¹⁴⁷

3.1.2. První zmínky o židech v obci

První dochovaný součet židovských obyvatel v obci byl v roce 1724. Tento soupis udává, že v obci žilo 89 židů, tj. cca třetina populace celé obce Zájedec, kteří zde žili v cca 22 rodinách.¹⁴⁸

V roce 1783, kdy proběhlo další sčítání obyvatel, žilo v obci Zájedec celkem 59 židů tj. 16 rodin hlásících se k židovskému vyznání. V edici Soupis židovských familiantů v Čechách

¹⁴⁵JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 4–10.

¹⁴⁶JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 12.

¹⁴⁷JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 15, 16, 18, 19.

¹⁴⁸PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavky – Zájedec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. Praha, 2006, s. 42. Bez ISBN.

z roku 1783 jsou uvedena jména familiantů (otců), rodinný stav, počet se jmény dětí a povolání otce či jeho sociální postavení.¹⁴⁹

Seznam židovských familiantů k roku 1783:

Jméno otce rodiny	rodinný stav	počet dětí	zaměstnání
Jachim Abraham	ženatý	2	výrobce vinných destilátů
Jacob Moyses	ženatý	2	obchodník
Moyseš Isak	ženatý	bezdětný	žebrák
Josef Jahim	ženatý	2	obchodník
Jacob Jachim	ženatý	3	obchodník s peřím
Marek Löbl	ženatý	bezdětný	obchodník
Herrschl Isak	ženatý	bezdětný	obchodník
David Bernhard	ženatý	5	obchodník s kůží
Isak Filip	ženatý	5	obchodník
David Herrschel	ženatý	2	obchodník s peřím
Salomon Biezouski	ženatý	1	žebrák
Joseph Moyses	ženatý	1	obchodník s peřím
Bernard Jachim	ženatý	bezdětný	žebrák
Michel Bernard	ženatý	3	krejčí
Herschel Jacob	ženatý	2	školník

Podle soupisu je vidět, že v obci bylo ponejvíce židovských obchodníků, ale je zde také vidět, že někteří židé žili z almužen a živili se jako žebráci. Zde se objevují více početné rodiny, které čítají až pět dětí. Ale je zde také větší počet bezdětných párů. Opět je zde nejvíce rodin se dvěma dětmi.

V dalším, o deset let mladším soupise familiantů z roku 1793, je mírné navýšení počtu židovských rodin v obci na 27 a celkem zde žilo 92 židů.¹⁵⁰

¹⁴⁹EBELOVÁ, Ivana et al. *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783. 2.* Praha: Národní archiv, 2010. s. 60. ISBN:978-80-86712-78-9.

¹⁵⁰HOLÝ, Martin, et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793. 4.* Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 2004, s. 34–36. ISBN:80-86712-12-5.

familiant	manželka	děti	zaměstnání	poznámka
Marcus Hafner	Anna		obchodník se stříženým zbožím	
	Ester Kern			vdova
Tobias Wohraisky	Rosalia	Ephraim, Ester, Anna	obchodník se stříženým zbožím	nevlastní syn Levi Fidler
Lazar Wohraisky	Barbara	Marus, Mariana, Sara	obchodník se stříženým zbožím	
Jacob Rosenbach	Cathrina	Rafael, Moyses, Rachel, Cathrina	obchodník se stříženým zbožím a kramář	
Michl Wohraisky	Barbara	Anna, Apolinia	obchodník s pálenkou a masem	
	Elisabeth Wohraisky			vdova
Michel Bezruczka	Johanna	Rebeca, Rachel	obchodník s peřím	
Jacob Fanta	Rachel		obchodník s peřím	Rachel – dcera Michela Bezruczka
Joseph Czervinka	Weronika	Michel	obchodník s kůží	
David Freind	Cathel	Rebeca, Mariandl	obchodník s kůží	
	Sara Bezruczkin	Jachim		vdova
Abraham Bezruczka	Maria	David, Bernard	obchodník s kůží	
	Johanna Klein	Jachim, Israel		vdova
Isak Taussig	Rachel	Abraham, Judith	obchodník se stříženým zbožím	

Salomon Taussik	Lee		obchodník se stříženým zbožím	Syn Isaka Taussika
Moyses Butter	Lenora		obchodník se stříženým zbožím	
Joseph Spaczirer	Judith	Salomon, David	obchodník se stříženým zbožím	syn Isaka Tausika
	Ludmille			vdova
Marcus Nekelli	Sara		krejčí	
Natan Kobsa	Sara	Joseph	obchodník s kůží	námezdní zemědělský pracovník
Natan Stiener	Sara		obchodník s kůží	
Salomon Eisner	Rosalia		obchodník s kůží	námezdní zemědělský pracovník
Isak Kraus	Mariana		obchodník se stříženým zbožím	
Bernard Strahser	Mariana	Isak, Apolonia	školník	námezdní zemědělský pracovník
Enoch Wohraisky	Mariana	Moyses, Salme	nádeník	
Moyses Popper	Esterina	Ahscher, Sara, Ludmila, Anna, Catharina	trafikant	
Israel Haan	Rosel	Samoel, Lazar, Judit, Elisabeth	učitel	

V tomto soupise je zajímavé, že se objevují rodinné vztahy. Vždy v poznámce je napsáno, s kým je kdo příbuzný, pokud tomu tak je. Také je zde vidět, že se sem začaly psát i vdovy, kterých je v tomto seznamu nejvíce ze všech předchozích. Všechny vdovy v tomto soupise jsou

udávány i s příjmením, výjimkou se stala vdova Ludmille, která je jako jediná zde napsána bez příjmení. I zde se objevují více početné rodiny. To znamená rodiny s více jak dvěma dětmi. Naopak je zde ale vidět i velký rozdíl, že u spousty jmen nejsou děti žádné.

Kronika podává první zmínku o masivnějším přistěhování židovských rodin až v roce 1790. Datum příchodu židovských rodin do obce Zájezdec je podle kroniky 27. března 1790. Jak je vidět v dokumentech uložených v chrasteckém městském muzeu, za usazení židů v Zájezdci může královéhradecký biskup Jan Leopold Hay, který v době vydání Josefova patentu pobýval převážně v biskupském letním sídle v Chrasti. Po vydání patentu usazoval židy po celém chrudimském okrese a také v obcích Hroubovice a Zájezdec. Celkem sem za pomoci biskupa Haje přišlo na 22 židovských rodin.¹⁵¹ Jedenáct nově příchozích rodin obdrželo od obce domy, do kterých se mohli ihned nastěhovat, dalších jedenáct rodin bydlelo nejspíše v domech těch, kteří je dostali, než si postavily svá vlastní obydlí.¹⁵²

Židovské domy v obci nikdy netvořily kompaktní uzavřený celek, ani nebyly postaveny v jedné ulici, jak to bývalo zvykem, nýbrž byly rozptýleny mezi ostatními křesťanskými domy po celé obci.¹⁵³ Odlišovalo je pouze římské číslování domů. Židé na rozdíl od lidí katolického vyznání měli domy číslované římsky, katolíci měli domy číslované arabskými číslicemi pro lepší orientaci v obci. Z každého pátého čísla (čísla popisného, římského) zaplatila rodina židovské obci 30 zlatých, která byla povinna po dobu 6 let, a po 5 zlatých se ročně splácelo. K tomu také platila dotyčná rodina čtvrtletně dvě zlaté až do důchodu.¹⁵⁴ V Zájezdci byla zřízena židovská náboženská obec, neboť židé zde tvořili asi třetinu veškerého obyvatelstva vsi.

Židé žijící v Zájezdci, stejně jako ostatní židé byli většinou obchodníci. I zde měli mnoho svých stálých zákazníků. Obchodníci kupovali vlasy (šedivé vlasy byly nejdražší) dále kůži, kosti, staré železo, obilí aj. Židovky kupovaly od místních hospodyněk zboží denní potřeby, jako je např. pečivo, máslo a mléko, za které dobře platily. Židé v obci měli i svého košeráka tj. řezníka, který zde měl svůj obchod. O židovské matriky se v Zájezdci staral žid, který měl zkoušku z vedení matričních knih. Výtahy posílal na faru do blízkého Hrochova Týnce.

V roce 1837 žilo podle kroniky v obci 414 obyvatel a z toho cca 31 židovských rodin. V kronice se udává pouze jeden člen rodiny (familiant). Seznam židovských familiantů podle kroniky obce: Michal Bezručka, Abraham Bezručka, Josef Červinka, Salamonen Eisner, Jakub

¹⁵¹ JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájezdec*. 1. Zájezdec, 1924, s. 23.

¹⁵² JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájezdec*. 1. Zájezdec, 1924, s. 23.

¹⁵³ RŮŽIČKOVÁ, Renáta, LANGOVÁ, Alžběta. *Stopy Židů v Pardubickém kraji: Traces of the Jews in the Pardubice Region*. Pardubice: Regionální rozvojová agentura Pardubického kraje, 2006, s. 64 ISBN 80-86967-04-2.

¹⁵⁴ JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájezdec*. 1. Zájezdec, 1924, s. 24.

Fanta, Bernard Freinsl, Markus Hafuer, Izák Kraus, David Klain, Mojžiš Poper, Josef Spaciner, Natan Stainer, Bernard Stauer, Izák Tausik, Salamon Tausik, Markus Vetl, Josef Wohraisky, Tomáš Wohraisky, Enoch Wohraisky a Michal Wohraisky.

V roce 1837 se domů a bytových jednotek v obci nacházelo 65. Z toho ve 20 domech žili lidé židovského vyznání. Kromě katolíků a židů žily v této obci také dvě rodiny evangelíků.

3.1.3. Stavba synagogy

V roce 1845 byla v Zájedci, na místě starší modlitebny, vystavěna empírová synagoga podle plánů stavitele Tomiška z Chrudimi.¹⁵⁵ Starší modlitebna stála pod kopečkem směrem k polní cestě do Trojovic. Do té doby navštěvovali zájezdečtí židé bohoslužby nejspíše ve vedlejší obci Přestavky, kde byla postavena synagoga již dříve, přibližně na konci 18. století. Stavbu zájezdecké synagogy provedl pan Vavroušek – řezník, hostinský a podnikatel staveb z Hrochova Týnce.

Finance na modlitebnu si židovští občané obstarali z milodarů od svých souvěrců, které osobně obešel žid Herman Klain. Pro milodary údajně šel až do Uher. H. Klain na stavbu získal podle údajů z kroniky až 3 000 zlatých.¹⁵⁶

Po dostavbě synagogy nebyli někteří starší židé v obci s podobou synagogy spokojeni. Nechtěli ji přijmout prý proto, že nebyla přesně podle plánu. Na rozdíl od ostatních synagog a původního nákresu byla o jeden metr menší (podle kronikáře o toto zmenšení mohlo dláždění chodníků). V kronice je incident spojený se stavbou synagogy popsán takto: „*Tato pře o rozměry se měla dostat až k soudu. Z obav stavitele Vavrouška, že by tento soud prohrál, musel vymyslet lest. Vzhledem k tomu, že bylo před židovským posvícením a židé neměli kde svoji bohoslužbu vykonat, půjčil Vavroušek klíče od synagogy nejstaršímu židovi a nabídl mu, že mohou náboženský rituál vykonat v nové synagoze. Tím byla vidina soudní pře zažehnána, protože židé nemohli operovat s nevyhovující synagogou, ve které už provedli svoji první bohoslužbu.*“¹⁵⁷

Soužití s židovskými obyvateli nebylo jednoduché ani v Zájedci. I zde se objevily problémy, které jsou zapsány v místní kronice, jako například 6. června roku 1846 kdy vypukl v obci požár, který údajně založil žid Klain přezdívaný Jáchymek. Požár podle pramenů vypukl v domě výše zmiňovaného žida Klaina, který je v kronice označován jako spekulativní palič.

¹⁵⁵ RŮŽIČKOVÁ, Renáta, LANGOVÁ, Alžběta. *Stopy Židů v Pardubickém kraji: Traces of the Jews in the Pardubice Region*. Pardubice: Regionální rozvojová agentura Pardubického kraje, 2006, s. 64 ISBN 80-86967-04-2. Zde je uváděno jméno Tomášek.

¹⁵⁶ JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 26

¹⁵⁷ JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 26.

Vzhledem k tomu, že v obci nebyl oblíbený, nikdo z občanů mu nepomohl požár domu uhasit. Z kroniky lze vyčíst, že požáru pomohl vítr, který rozfoukal plameny a ty se dostaly přes otýpky okolo domu až k sousedním domům. Když lidé začali oheň hasit, bylo již pozdě – oheň se rozšířil natolik, že shořela polovina vesnice. Podle kroniky byl tento oheň největší katastrofou, která ves postihla. Někteří lidé ve snaze zachránit si život skočili do studny, odkud se již nedostali. Do studny skočili i Jan Novák a Jan Bartoníček. Po uhašení požáru chtěli obyvatelé obce žida vhodit do ohně a tím se mu pomstít. Ten se ale natolik zalekl pomsty, že raději utekl, a sám se otrávil.¹⁵⁸

3.1.4. Zřízení židovské školy v obci

V roce 1860 podala zájezdecká židovská obec žádost o povolení umístit židovskou školu do Zájedce. Do té doby musely všechny židovské děti navštěvovat školu v Řestokách. Podle kroniky obce Řestoky to musela být škola pro katolické děti, protože židovská škola zde byla postavena až po masivnějším přistěhování židovského obyvatelstva v roce 1876. Povolení ke stavbě zájezdečtí židé dostali, a tak škola byla postavena pod kapličkou. Budova pro školu měla dvě části, v jedné byla třída, v druhé části byl jeden pokoj pro učitele. Prvním ředitelem a zároveň učitelem byl jmenován pan Nai. Vyučování probíhalo v němčině. Dozor nad školou vykonával vikář z blízkého Hrochova Týnce. Děti se musely kromě německého jazyka naučit také češtinu, proto docházely dvakrát týdně do školy v Řestokách (pátek, sobota).¹⁵⁹

Židovská zájezdecká škola fungovala pouze deset let, a tak se zde v roce 1870 přestalo vyučovat. Posledním učitelem byl žid Lövästein. Škola v Zájedci fungovala pouze v době největšího rozkvětu místní židovské náboženské obce.¹⁶⁰ Budova školy zde zůstala až do třicátých let dvacátého století.

7. června roku 1871 obdržela zájezdecká náboženská obec vlastnické právo na místo ke koupání a na domek „pod zelenou“. Koupadlo, podle vyprávění rodačky ze Zájedce Marie Nedvědové, rozené Mifkové, se nenacházelo v Zájedci, nýbrž ve vedlejší obci Přestavlky. Koupadlo bylo místo za zámkem, kam se šlo přes zámeckou zahradu, kde na konci bylo jezírko s vodou, kterou si směli židé brát na vaření.

¹⁵⁸ JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 28.

¹⁵⁹ JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 30.

¹⁶⁰ RŮŽIČKOVÁ, Renáta, LANGOVÁ, Alžběta. *Stopy Židů v Pardubickém kraji: Traces of the Jews in the Pardubice Region*. Pardubice: Regionální rozvojová agentura Pardubického kraje, 2006, s. 64 ISBN 80-86967-04-2.

3.1.5. Zrušení židovské náboženské obce

Zdejší židovská náboženská obec byla zrušena na základě zákona z roku 1890, kdy se uvolňují politické poměry a židé odcházejí do okolních měst. Židé ze Zájezdce a blízkého okolí odcházejí nejčastěji do průmyslově se rozvíjející nedaleké Chrudimi. Po roce 1890 přešla správa židovské obce pod správu židovské náboženské obce v Heřmanově Městci. Nicméně židé se z obce úplně nevystěhovali. V roce 1910 žilo v obci 16 osob hlásících se k judaismu. Židé zde žili až do počátku druhé světové války. Pod nově rozšířenou židovskou obec v Heřmanově Městci nově spadaly i obce Chrast a Hroubovice.

2. Židé v meziválečném období

V roce 1917 dne 28. července bylo do obce Zájezdec posláno 15 židovských uprchlíků z Polska. Jednalo se o židy, kteří odešli nebo spíše utekli z válečné fronty, která se nacházela u Bukoviny a Haliče v dnešním Polsku na hranicích rakousko-uherské monarchie. Vzhledem k tomu, že židé byli různě usazováni v heřmanovoměstském rabinátu a dostali se do okolních vesnic Zájezdce, bylo některým židům poskytnuto přístřeší právě v Zájezdci.¹⁶¹

Podle sčítání obyvatel, provedeným v námi sledovaném období v roce 1921, bylo zjištěno, že na území obce Zájezdec žilo už pouhých devět lidí, hlásících se k židovskému vyznání. Naopak při předchozím sčítání obyvatel v roce 1910 žilo v obci ještě 16 židů.¹⁶²

3.2.1. Zboření synagogy

Přibližně roku 1921 jistý zájezdecký žid Rudolf Ornstein byl jmenován správcem zdejšího židovského hřbitova. Ačkoli drobné opravy prováděl, hřbitov a přilehlá márnice potřebovaly stále více a více oprav, které byly odhadnuty na cca čtyři a pět tisíc československých korun. Suma zahrnovala i nutnou opravu místní synagogy. Opět byla otevřena židovská veřejná sbírka, na kterou přispívali lidé z různých měst jako například: Praha, Ústí nad Labem, Jablonec nad Nisou atd. a také ze zahraničí jako třeba z německého Lipska.¹⁶³ Oprava hřbitova ale neproběhla. Peníze nicméně zůstaly v Zájezdci, kde měly sloužit alespoň na nejnnutnější opravy hřbitova. Takže tyto peníze čerpány na drobné opravy, nikoli na velké a

¹⁶¹HABARTOVÁ, Klára. Židovští uprchlíci z Haliče a Bukoviny v Heřmanově Městci během první světové války. Pardubice 2003, s. 6. Bez ISBN.

¹⁶²SVĚRÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 20. Bez ISBN.

¹⁶³Městské muzeum Chrast, karton Židé – Zájezdec, výzkumná práce muzea, soubor tištěných papírů k výstavě.

nutné, pro které byly vybrány.¹⁶⁴ O čtyři roky později, roku 1925, podal návrh rozpočtu na opravu hřbitova, márnice a synagogy stavitel Josef Šár z Chrasti. Celková částka byla vyčíslena na 5 600 Kč. Židovská obec se sídlem v Heřmanově Městci s cenou opravy nesouhlasila, a tak raději odprodala synagogu staviteli Josefu Šárovi, který o odkup požádal za pět tisíc Československých korun. Stavitel nechal následně synagogu strhnout.¹⁶⁵

V následujících letech chtěla obec Zájedec vystavět nový křesťanský hřbitov přímo vedle židovského. Pozemky vlastnili židé, takže rozhodnutí o odprodeji měla heřmanovoměstská židovská obec, která odmítla prodat pozemky obci. V této době se také správcem židovského hřbitova stává žid Rudolf Ornstein. Pro vykonávání tohoto úkolu mu byly předány klíče od hřbitova, což neslo za povinnosti pouštět židy na hřbitov, udržovat ho v chodu a pořádku, zpravovat ho a za to mu bylo dovoleno ponechávat si posečenou trávu ze hřbitova.¹⁶⁶

Roku 1922 dne 1. března koupila obec od žida Rudolfa Ornstiena a Aloise Dočkala část polí za účelem spojení veřejných cest.¹⁶⁷

Volby do obecního zastupitelstva roku 1923 proběhly dne 16. září. Hlasy byly sčítány podle poměrného zastoupení a vítězem se stala Republikánská strana. Zvolení členové byli: Machatý František, Jánský František, Šotola Čeněk, Roušar František, Kroutil Čeněk, Miffek František a Jukl František. Druhou nejúspěšnější stranou se stala sociální demokracie. Za ni byli zvoleni: žid Ornstein Rudolf, Skala Stanislav, Malinský Jan, Budinský Josef a Pavlík Josef.

Starostou se stal František Jánský. Rudolf Ornstein a Josef Budinský byli zvoleni za členy obecní rady. 18. listopadu byl František Jukl zvolen obecním knihovníkem.¹⁶⁸

V následujícím roce dne 11. listopadu 1924 půjčil žid Rudolf Ornstein obci Zájedec čtyři tisíce korun na zakoupení pole pro obec. Díky tomu obec pořídila 1 ha a 19 arů půdy.¹⁶⁹

V roce 1925 stavbou žida Ornsteina dostal dolní konec obce lepší vzhled. Jednalo se o textilní továrnu, která sloužila pro pracovní účely podnikatele Rudolfa Ornsteina. Provoz byl po

¹⁶⁴PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavlky – Zájedec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. Praha, 2006, s. 44. Bez ISBN.

¹⁶⁵JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 122

¹⁶⁶PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavlky – Zájedec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. Praha, 2006, s. 44. Bez ISBN.

¹⁶⁷PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavlky – Zájedec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. Praha, 2006, s. 116. Bez ISBN.

¹⁶⁸PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavlky – Zájedec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. Praha, 2006, s. 118 a 119. Bez ISBN.

¹⁶⁹PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavlky – Zájedec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. Praha, 2006, s. 121. Bez ISBN.

válce přestavěn na bytový dům.¹⁷⁰ Následně pak roku 1932 nechal žid Rudolf Ohrstein postavit telefonní přípojku do svého domu.¹⁷¹

Při posledním předválečném sčítání obyvatel v roce 1930 se k judaismu přihlásilo pouze 5 lidí žijících na katastru obce Zájedec.¹⁷²

3.2.2. Příběh židovské rodiny z války – osud rodiny Ornsteinů

Jméno rodiny se v průběhu času zkracovalo – v matričním zápise je druhorozený syn Leo ještě zapsán jako „Ohrenstein“, na druhé straně už je Orenstein a v řidičském průkazu už se píše Ornstein.¹⁷³

Tato rodina vlastnila dvě firmy. Jednu v Zájedci s názvem ORZA a druhou KATA v Hrochově Týnci. Továrna ORZA byla zřízena jako první. Jejím zakladatelem byl Rudolf Ornstein. Pro potřeby továrny byl Zájedci vhodný dům s číslem popisným 2. Zde měli židé ještě před první světovou válkou obchod. Po válce obchod přestavěli a vznikla zde továrna s ručním vyšíváním a koloniální obchod. Vzhledem k tomu, že na ručním vyšívání rodina Ornsteinova zbohatla, rozhodli se expandovat do vedlejšího města – konkrétně do Hrochova Týnce. Zde došlo k rozdělení vlastnictví firmy. Rudolf Ornstein se stal seniorem firmy v Zájedci a jeho starší syn Josef a mladší Leoš se stali juniory firmy. Pobočka v Hrochově Týnci dostala jméno KATA.¹⁷⁴

Otec Rudolf Ohrenstein se narodil 10. dubna 1881 v Jičíně v rodině Josefa a Anny Ohrensteinových a původním povoláním byl obchodní zástupce. Na začátku I. světové války, v březnu 1915 se dostal do zajetí jako vojín u Přemyšla.¹⁷⁵ Po návratu z první světové války se do Zájedce vrátil jako ruský legionář a rozjel zde továrnu na ruční vyšívání.

Josef Orský se narodil 9. listopadu 1905 jako nejstarší syn Rudolfa a Matyldy (*14. dubna 1881) Ornsteinových ze Zájedce.¹⁷⁶ Mimo něj měli ještě syna Lea a dceru Věru.

Josef Ornstein se 10. listopadu 1928 oženil s Karolinou (Karlou) která vyrůstala ve mlýně v nedalekých Trojovicích. V době jejich sňatku působil Josef jako obchodní příručí

¹⁷⁰PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavky – Zájedec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. Praha, 2006, s. 122. Bez ISBN.

¹⁷¹JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924, s. 130.

¹⁷²SVĚRÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. Pardubice, 2014, s. 19. Bez ISBN.

¹⁷³SOKA Chrudim, LANGOVÁ, Alžběta. *„Zmizelí chrudimští sousedé 2012*, sběrná práce archivářky.

¹⁷⁴FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004. s. 44. ISBN 808669917X.

¹⁷⁵Záznam vojáka. *Vojenský ústřední archiv* [online]. [cit. 2017-03-23]. Dostupné z: <http://www.vuapraha.cz/soldier/11427396>

¹⁷⁶V Kronice obce Zájedec se uvádí prvorozený syn Josef Ornstein jako syn z prvního manželství, se kterým Rudolf Ornstein přišel z Budějovic; JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájedec*. 1. Zájedec, 1924. (do kroniky vložena, neočíslovaná strana)

v obchodě svého otce Rudolfa. Vzhledem k tomu, že rodina Kabrtova byla katolického vyznání, bylo manželství smíšené. Později se Josef Ornstein osamostatnil a mladí manželé se přestěhovali do Hrochova Týnce, kde Josef otevřel továrnu na ruční vyšívání. Josefovi a Karolině se narodily dvě děti, starší 15. ledna 1929 byl syn Roman a 22. června 1932 dcera Ilona. Josef a Karolina Ornsteinovi se s dětmi v roce 1937 přestěhovali do Chrudimi. Josef ovšem dále jezdil za prací do Hrochova Týnce.¹⁷⁷

Bratr Leo Ornstein (*3. srpna 1909 Zájezdec) s manželkou Annou (*27. srpna 1910) a dcerou Evou (*23. února 1936) žili rovněž před válkou v Chrudimi. V evidencích v památníku v Terezíně je u nich je chybně uvedeno poslední bydliště Zaječice, a to i u rodičů. Jde o chybu, rodiče bydleli v Zájezdci. Je možné, že rodina syna Lea tam byla přihlášena také, nicméně podle svědectví Ilony Hájkové roz. Orské se tam údajně nestěhovali a do transportu šli přímo z bytu v Chrudimi.¹⁷⁸

V době vydání protizidovských zákonů na území Protektorátu Čechy a Morava došlo ke změně statutu manželství Ornsteinových – právně již nebyli manželé. S hrozbou, kterou pro židy nacismus představoval, se Josef vypořádal v červnu 1938 tak, že se s celou rodinou nejdříve přejmenoval na „Orský“, v naději, že s českým jménem nebude židovství tak patrné.¹⁷⁹

Když přišli do Čech Němci, byl další krok k ochraně rodiny rozvod s manželkou, která měla původ nežidovský – katolický. Rozvedli se 31. srpna 1940 avšak i nadále sdíleli společnou domácnost. Neví se, jak se živil Josef, pravděpodobně byl nuceně pracovní nasazován jako ostatní židovští muži. Jeho žena Karolina byla majitelkou výroby a prodeje prádla – což byla manželova továrna v Hrochově Týnci, kterou na ni přepsal.¹⁸⁰

Josef Orský měl svůj vlastní honební revír v Bítovanech, což k nim domů přivedlo několikrát gestapo, hledající lovecké zbraně. Nakonec byl, zřejmě v roce 1942, gestapem zatčen a umístěn nejdříve do vězení v Chrudimi, poté byl převezen do věznice gestapa v Pardubicích. Odsud byl zařazen do transportu Cg dne 9. prosince 1942 z Pardubic (tím se vysvětluje, proč jako jediný chrudimský žid jel pozdějším transportem). S ním v transportu byla i jeho rodina – rodiče a bratr Leo s manželkou Annou a dcerkou Evičkou.

Josef i s rodiči vydrželi v Terezíně velmi dlouho, až do podzimu 1944. Nejprve v září 1944 odjel transportem Dm do Osvětimi bratr Leo s rodinou (všichni skončili v plynové komoře), v říjnu pak odjel transportem Em i Josef a jeho rodiče ještě šest dní po něm

¹⁷⁷ SOkA Chrudim, LANGOVÁ, Alžběta „Zmizelí chrudimští sousedé 2012, sběrná práce archivářky.

¹⁷⁸ SOkA Chrudim, LANGOVÁ, Alžběta „Zmizelí chrudimští sousedé 2012, sběrná práce archivářky.

¹⁷⁹ SOkA Chrudim, LANGOVÁ, Alžběta „Zmizelí chrudimští sousedé 2012, sběrná práce archivářky.

¹⁸⁰ SOkA Chrudim, LANGOVÁ, Alžběta „Zmizelí chrudimští sousedé 2012, sběrná práce archivářky.

transportem Er. Josef jako práceschopný prošel. Z Osvětími se dostal do Dachau. Poslední stopa je v Kauferingu, odkud v březnu 1945 nastoupil pochod smrti, na němž, podle svědectví jeho spoluvězně Jaroslava Seinerera z Pardubic zahynul.¹⁸¹

Karolína Orská se po válce přes přátele seznámila s Hanušem – Harrym Mahlerem, který byl před válkou továrníkem v Německém (dnes Havlíčkově) Brodě. Před vypuknutím války odjel do Ameriky zařídit pro rodinu azyl, ale nestihl se již pro ně vrátit. V koncentračním táboře zahynula jeho manželka i pětiletý syn Jiří, který zemřel již v Terezíně na spálu. Karolina se za Harryho provdala asi v roce 1947. Když přišel komunistický puč v únoru 1948, rozhodli se manželé Mahlerovi pro návrat do USA. Karolina však zde měla děti – Romana a Ilonu, kteří americké občanství neměli. Karolina tedy odjela s manželem legálně do USA, kde po půl roce pobytu získala občanství. Tím získaly legální možnost vycestovat i děti. Roman za matkou Karolínou odjel do USA, Ilona však zde na vlastní přání zůstala. Karolina žila s manželem v USA až do své smrti 4. února 1992. Roman Orský v USA žil až do své smrti v r. 2010, oženil se zde a měl rodinu. Ilona se provdala a měla děti. Dodnes žije v Chrudimi, za matkou a bratrem od roku 1963 jezdila.¹⁸²

Dcera Ilona Orská, která zůstala v Čechách, v roce 1945 spolu s účetním firmy panem Josefem Pýchou sháněla ukryté předměty, které její otec Josef schoval před válkou. Věci byly uloženy u soukromých osob v okolních vesnicích Trojovice a Hrochův Týnec a také přímo v Zájezdci. Část věcí byla nalezena. Někteří lidé vrátili Iloně vše, jiní pouze část ukrytých věcí a další zapřeli, že by k nim pan Ornstein před válkou něco schoval.¹⁸³

Jméno a příjmení	Datum narození	Transport do Terezína	Transport do Osvětími
Anna Ornsteinová	27. srpna 1910	Cg, č. 390 9. 12. 1924	Dm, č. 3548 6. 9. 1943
Eva Ornsteinová	23. února 1936	Cg, č. 389 9. 12. 1942	Dm, č. 3550 6. 9. 1943
Leo Ornstein	3. srpna 1909	Cg, č. 338 9. 12. 1942	Dm, č. 3549 6. 9. 1943
Matylda Ornsteinová	14. dubna 1881	Cg,č. 379 9. 12. 1942	Er, č. 1069 16. 10. 1944

¹⁸¹ SOkA Chrudim, LANGOVÁ, Alžběta „Zmizelí chrudimští sousedé 2012, sběrná práce archivářky.

¹⁸² SOkA Chrudim, LANGOVÁ, Alžběta „Zmizelí chrudimští sousedé 2012, sběrná práce archivářky.

¹⁸³ JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájezdec*. 1. Zájezdec, 1924. (vložená, neočíslovaná stránka)

Rudolf Ornstein	10. dubna 1881	Cg, č. 380	Er, č. 1070
		9. 12. 1942	16. 10. 1944

V kronice je napsán osud ostatních židů ze Zájezdce z vyprávění matky kronikáře Františka Jukla: „*Ostatní židé byli z obce odvezeni do sběrného tábora v Terezíně v červenci 1944. Poté, ti co přežili, byli odvezeni do vyhlazovacího tábora Birkenau (Osvětim).*“

Dalšími oběťmi nacistického řádění byli tři osoby ze Zájezdce – konkrétně z rodiny Kobiasů, kteří před deportací měli vedený trvalý pobyt právě zde.¹⁸⁴ Nikdo z nich se domů nevrátil.¹⁸⁵

Jméno a příjmení	datum narození	datum a místo úmrtí
Arnoštka Kobiasová	7. prosinec 1875	+ Osvětim
Hynek Kobias	25. srpen 1867	10. 6. 1943 Terezín
Viktor Kobias	12. březen 1895	+ Osvětim

3. Židovský hřbitov

Hřbitov se nachází na severním okraji vsi, v mírné stráni svažující se k potoku Ležák. Přesná doba založení hřbitova není známa. Byl patrně založen v souvislosti s rozšířením zdejšího židovského osídlení někdy během poloviny 18. století. Původně byl hřbitov menší skoro poloviční oproti jeho dnešní velikosti. Na místo posledního odpočinku se vcházelo přes starou márnici, která se nacházela v jihozápadní části. Pozemek pro hřbitov byl darem královéhradeckého biskupa. Problém spočíval v tom, že parcela, kterou židé dostali, byla uprostřed polí. Aby se měli na hřbitov jak dostat, museli si odkoupit i horní a dolní louky. Rozloha půdy určené jako hřbitovní činila cca 2 223 m². Čtvrtého září roku 1882 byl c.k. okresním hejtmánství schválen návrh na rozšíření hřbitova a stavby nové márnice. Tento návrh vypracoval mistr zednický Václav Pargásek z Chrasti. Tím pádem došlo během osmdesátých let 19. století k rozšíření hřbitova do dnešní rozlohy.¹⁸⁶

S úbytkem židovského obyvatelstva v obci začal hřbitov chátrat. Přestaly se zde konat pohřby, takže sem málo kdo zavítal, aby se o hřbitov postaral. Značně poškozen byl také vichřicí v roce 1906. Vyvrácené stromy a ulámané větve pobořily obvodovou zeď kostela

¹⁸⁴ Městské muzeum Chrast, karton Židé – Zájedec, výzkumná práce muzea, soubor tištěných papírů k výstavě.

¹⁸⁵ Databáze obětí. *Holocaust.cz* [online]. [cit. 2017-01-15]. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>

¹⁸⁶ Městské muzeum Chrast, karton Židé – Zájedec, výzkumná práce muzea, soubor tištěných papírů k výstavě.

a pokácely nebo poničily mnoho náhrobků. Opravu po této kalamitě provedl následující rok chrastecký stavitel Josef Šťovíček.¹⁸⁷

Hřbitov je jediná dodnes dochovaná památka po židovské obci v Zájedci. Místo posledního odpočinku zdejších židů se nachází na severovýchodním okraji vsi, v mírné stráni, svažující se k potoku Ležák na cestě směrem k obci Přestavlky.

Nejstarší čitelný náhrobek se zde nachází z roku 1789, který patří Jaakovu ben Jehušovi. Nejmladší z roku 1919, který patří Gustavu Schmidlovi. Celkem se zde nachází 115 náhrobků. Nápis na náhrobkách jsou hebrejské, hebrejsko – německé či hebrejsko – české. Na jihovýchodní straně hřbitova se nachází márnice, která dnes plní funkci stodoly.¹⁸⁸

Vzhledem k tomu, že nedaleká obec Chrast nikdy nebyla uznána za židovskou obec, nikdy ani neměla vlastní židovský hřbitov a tak jsou zde pohřbeni židé z Chrasti a okolních vesnic až do vzdálenosti cca 30 km. Např.: z Dašic, z Hlinska, z Holic, z Hrochova Týnce, z Chocně, z Chroustovic, z Chrudimi, z Kočí, z Krouny, z Krupína, z Libanice, z Medlešic, z Mířetic, z Mnětic, z Morašic, z Nasavrku, z Ostrova, z Poličky, z Prachovic, z Pusté Kamenice, z Rosic, z Řestok, ze Slatiňan, ze Sleptic, ze Svídnice, ze Svratky, z Trojovic, z Vejvanovic, z Velké Bíteše, ze Zaječic, ze Zábouří, ze Zámrsku a hojně také, jak již bylo zmíněno, z nedalekého města Chrast. Poslední pohřby se zde konaly přibližně v první třetině 20. století.¹⁸⁹

Podle čitelnosti náhrobku je dohledatelné že na místním hřbitově jsou pohřbeni tito obyvatelé z obce Zájedec:¹⁹⁰

Herman Klein, který zemřel 12. září 1888 se svojí ženou Sarou Kleinovou, která zemřela 27. října 1896.

¹⁸⁷PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavlky – Zájedec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. Praha, 2006, s. 43. Bez ISBN.

¹⁸⁸RŮŽIČKOVÁ, Renáta, LANGOVÁ, Alžběta. *Stopy Židů v Pardubickém kraji: Traces of the Jews in the Pardubice Region*. Pardubice: Regionální rozvojová agentura Pardubického kraje, 2006. s. 65 ISBN 80-86967-04-2.

¹⁸⁹ Městské muzeum Chrast, karton Židé – Zájedec, výzkumná práce muzea, soubor tištěných papírů k výstavě.

¹⁹⁰PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavlky – Zájedec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. Praha, 2006, s. 46. Bez ISBN.

ZÁVĚR

„ V soudních okrscích Chrudimského, Hlineckého a Nasavrckého to byly obce židovské v Heřmanově Městci, Roubovicích a Zájedci, kde Židé dříve pospolitě bydleti mohli. Dnes však tyto obce zaznamenávají veliký úbytek počtu svých členů a neuplyne dlouhá doba, že v Roubovicích, Zájedci a Přestavkách budou jen starý židovský hřbitov a sešlá synagoga označovati místo, kde kdys existovaly veliké židovské obce.“ ... Toto sepsal vysokému C.K. místopředsedovi v Chrudimi jednatel Spolku Izraelitů ku pěstování bohoslužby Samuel Herrmann 24. července 1902.¹⁹¹

Tehdy byl dopis napsán v souvislosti s žádostí k vzniku samostatné židovské náboženské obce v Chrudimi, která měla být protiváhou židovské náboženské obci v Heřmanově Městci. Hroubovice, Zájedec a Přestavky měly být začleněny do nově vzniklé obce.¹⁹² Jako by tento dopis předpovídal to, co se skutečně stane.

V bakalářské práci jsem shrnula život židů v Chrasti a okolí mezi světovými válkami – okolí, tj. Zájedec, Hroubovice. V každé kapitole jsem se pokusila popsat jejich život, živobytí, spojitosti s lidmi katolického vyznání, a nakonec nastínit počet obětí holocaustu na Chrastecku.

V mé práci jsem popsala židovský průmysl a jeho vývoj. Největší proměna byla vidět v Hroubovicích a Chrasti. Průmysl se zde měnil, vyvíjel, ale do dnes nezůstal, asi proto, že zde nezůstali ani ti, co se o něho zasloužili.

Ačkoli v Chrasti židé dlouho nežili, ve velkém město ovlivnili. Jejich továrny zde stojí dodnes, některé jsou stále v provozu, ačkoli už se zabývají něčím jiným, než kvůli čemu vznikly. Jiné památky na židy v Chrasti nejsou, asi kromě Heislerovy vily, která stojí na Jiráskově ulici. Dnes tato vila slouží jako bytový dům pro sociálně slabší spoluobčany. Prameny k mé práci jsem nacházela v Městském muzeu v Chrasti. Ačkoli jsem vycházela převážně ze dvou publikací, a to Historie továrního průmyslu v Chrasti od Stanislava Machaly a Chrastečtí Heislerovi od Mgr. Kláry Habartové, přináší tato kapitola něco nového. Některé informace, ve výše zmíněných publikacích, nebyly úplně přesné, například čísla popisná nebyla správná. Dále do Chrasti přišly dvě rodiny se stejným příjmením Heislerovi. Jedni pocházeli z Hroubovic a druzí z Dřevíkova u Hlinska. Ani jedna publikace neupřesňuje, jejich rodinné vazby. Důvod, proč rodiny odešly ze svých rodných vesnic, je nejspíše ten, že v Hroubovicích a Dřevíkově (spíše v Hlinsku) už židé obchodovali a měli své továrny, zatímco v Chrasti nic takového nebylo. Chrast byla původně spíše hospodářská s drobnými živnostmi.

¹⁹¹ PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 5. Bez ISBN.

¹⁹² PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. Praha, 2004, s. 5. Bez ISBN.

V obci Zájedec se dochoval pouze hřbitov, jako památka po tehdejších židech. Ke hřbitovu není žádná zpevněná cesta a ani hřbitov není udržován. Továrna, kterou rodina Ornsteinova nechala přestavět, dnes slouží jako bytový dům. Na budovu školy si pamatují už jen někteří místní pamětníci. Ti už na školu vzpomínají jen jako na dům, kam chodili rodičům kupovat cigarety. Zájedecí židé měli blízko k židům z vedlejší obce Přestavky. Ti do obce přišli zhruba ve stejném roce. Jako jediní zde měli i židovské lázně. Zájedecí židé měli delší tradici než ti chrastečtí, ale dnes už zde nikdo, kdo by se hlásil k judaismu, není. Nyní už obec nemá nic společného s bývalou obcí, ve které byla továrna na ruční vyšívání rodiny Ornsteinů a jejich koloniál. Postupem času začala obec upadat, žádná továrna zde již nevznikla. Dodnes v Zájedci žije kolem 110 stálých obyvatel.

Hlavním zdrojem mi byla kopie Kroniky – pamětní knihy obce Zájedec z roku 1924, která je uložena na místním Obecním úřadě. Některé původní zápisy zhruba do počátku druhé světové války jsou podrobně popsány, po změně kronikáře už jsou informace stručné, převážně o počasí a občasné zmínky o zastupitelstvu obce. Kronika již byla elektronicky přepsána. Události již zde nejsou řazeny chronologicky, ale podle stejného jmenovatele. Do nové kroniky byly vloženy dobové fotografie obce. Kroniku, do podoby, kterou jsem četla, sepsal obecní kronikář František Jukl. Kronika se zabývá obdobím od roku 1318 (první zmínky o obci) až do roku 1936.¹⁹³ Válečným obdobím a mým hledaným obdobím se zabývá až jeho nástupce kronikář Josef Švadlenka.

Asi největší pozůstatky po tom, že v obci žili židé, se dochovaly v Hroubovicích. V centru obce je dodnes vidět rozpadající se bývalá židovská továrna, v jedné z bočních uliček je dochován poslední židovský domek a v kopci se tyčí židovský hřbitov i s márnici. Vzhledem k tomu, že bývalý starosta obce měl snahu hřbitov opravovat, je toto jediná úctyhodná památka. Hroubovice jsou také jediná obec, ve které dodnes žije alespoň jeden občan hlásící se ke svému židovskému původu.

Otázkou židů v Hroubovicích se již zabývali různé bakalářské či dizertační práce. Tyto práce byly zaměřeny na židovský hřbitov či na osudy židů za druhé světové války. Ještě nikdo se podrobněji nezabýval jejich průmyslem.

¹⁹³ Kronika byla dopsána následujícím kronikářem Františkem Hessem, ten se zabýval historií obce do roku 1937. Na něho navázal kronikář Josef Švadlenka, který popsal válečné období v obci a od roku 1985 až doposud píše novou kroniku, která nenavazuje na předchozí (poválečné období není zdokumentováno).

4. Seznam pramenů a literatury

4.1.1. Prameny

EBELOVÁ, Ivana et al. *Soupis židovských familiantů v Čechách z roku 1783. Verzeichnis der Judenfamilianten in Böhmen von 1783*. 2. Praha: Národní archiv, 2010, s. 59–60. ISBN:978-80-86712-78-9.

HOLÝ, Martin, et al. *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*. 4. Praha: Státní ústřední archiv v Praze, 2004, s. 30-35. ISBN:80-86712-12-5.

JUKL, František. *Kronika: pamětní kniha obce Zájezdec*. 1. Zájezdec, 1924.

LANGER, František. *Kronika obce Hroubovice*. E-badatelná webu Východočeské archivy, 4. 4. 2011 [cit. 2017-09-05]. URL: <http://vychodoceskearchivy.cz/ebadatelna/chrudim/>

4.1.2. Archivní fondy

Městské muzeum Chrast, karton Židé

Městské muzeum Chrast, karton Židé – Zájezdec, výzkumná práce muzea, soubor tištěných papírů k výstavě.

Národní filmový archiv, fond Vacek (1934) 1938–1954.

SOkA Chrudim, LANGOVÁ, Alžběta. *„Zmizelí chrudimští sousedé 2012*, sběrná práce archivářky.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, fond: *Dr. Ing. Robert HEISLER, lučební továrna Chrast u Chrudimi 1914–1940*, inv. č. 8590.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, *Inventář velkostatek Chrast*, inv. č. 023, (1608) 1636-1951.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, *První východočeská továrna na punčochy a prádlo – Spangaro a Musil v Chrasti u Chrudimi*, inv. č. 612.

4.1.3. Bakalářské a diplomové práce

HABARTOVÁ Klára. *Židovští uprchlíci z Haliče a Bukoviny v Heřmanově Městci během první světové války*. (Bakalářská práce), Univerzita Pardubice, 2003. Bez ISBN.

PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovské hřbitovy Hoješín – Přestavky – Zájezdec: Historie a současnost tří ohrožených památek na Chrudimsku*. (Bakalářská práce), Univerzita Karlova v Praze, 2006. Bez ISBN.

PETRUSOVÁ, Lucie. *Židovský hřbitov v Hroubovicích*. (Diplomová práce), Univerzita Karlova v Praze, 2004. Bez ISBN

SVĚRÁK, Milan. *Život Židů na Chrudimsku v 1. polovině 20. století*. (Diplomová práce), Univerzita Pardubice, 2014. Bez ISBN.

VANĚK, Daniel. *Židovské osídlení v Chrudimi a okolních obcích*. (Diplomová práce) Univerzita Karlova v Praze, 2012. Bez ISBN.

4.1.4. Literatura

Monografie

FROLÍK, Jan et al. *Historie a současnost podnikání na Chrudimsku*. Žehušice: Městské knihy, 2004. ISBN 808669917X.

MACHALA, Stanislav. *Historie továrního průmyslu v Chrasti: Vydáno u příležitosti 150. výročí povýšení Chrasti na město (28. října 1853)*. Chrast, 2003. Bez ISBN

PAULUS, Vincenc. *Z pamětí města Chrasti v Chrudimsku*. Chrudim, 2017. Bez ISBN

POKORNÝ, Jiří. *Hroubovice a Židé*. Hroubovice, 2017. Bez ISBN.

RŮŽIČKOVÁ, Renáta, LANGOVÁ, Alžběta. *Stopy Židů v Pardubickém kraji: Traces of the Jews in the Pardubice Region*. Pardubice: Regionální rozvojová agentura Pardubického kraje, 2006. ISBN 80-86967-04-2.

ŠMÍD, Josef. *Dějiny Chrasti II*. Městské muzeum Chrast 1935. Bez ISBN/ISSN.

ŠMÍD Josef. *Dějiny Chrasti. Chrudim 1927*. Museum města Chrast 1935. s. 18. Bez ISBN

ŠMÍD, Josef. *Dějiny Chrasti*. Chrudim, 1927. Bez ISBN

ŠTĚPÁN, Luděk, RŮŽIČKOVÁ, Renáta, ŠULC, Ivo. *Chrudimsko: ztracené i zachráněné poklady*. Chrudim: Státní okresní archiv v Chrudimi, 2003. s. 115. ISBN 80-902257-8-0

4.1.5. Studie

HABARTOVÁ, Klára. Chrastečtí Heislerovi. In *Židé v Čechách* 4, 2013, s. 130–141. ISBN 978808736633.

VOREL, Milan. *Zaniklý chemický průmysl v Hroubovicích*. In *Chrudimské vlastivědné listy* 7. 1998, č. 1, s. 10–11. ISSN 1214-7508.

4.1.6. Internetové odkazy

Databáze obětí *Holocaust.cz* [online]. Terezín 2. dubna 2014. Dostupné z: <http://www.holocaust.cz/databaze-obeti/>

Hádanky domů života. TV, ČT2. 1. 2. 2015, 9:35. URL: <http://www.ceskatelevize.cz/ivysilani/10492110205-hadanky-domu-zivota/213562215800004-chrudimsky-golet-nejen-v-udoli>.

KUCHTOVÁ, Šárka. *Židovské vzpomínky z Chrudimi*. Český rozhlas Pardubice, 23. 4. 2017. URL: http://www.rozhlas.cz/pardubice/vylety/_zprava/zidovske-vzpominky-z-chrudimi--1720442

Matušíková, Lenka. *Matriky židovských náboženských obcí v českých krajích*. Národní archiv, 1999. URL: <http://web.nacr.cz/pomucky/data/100000010/0167/is/info.index.html>

Reifová Gabriela. Pohřbívání v židovské kultuře jako souhrn sociálně-náboženských funkcí a jejich proměna v čase. *Kulturní studia* [online] únor 2015. URL: <http://kulturnistudia.cz/wp-content/uploads/2016/02/Poh%C5%99b%C3%ADv%C3%A1n%C3%AD-v-%C5%BEidovsk%C3%A9-kultu%C5%99e.pdf>

Vojenský ústřední archiv. URL: <http://www.vuapraha.cz/fallensoldierdatabase>

Wikipedia.org. Pastýřský list, 14. 3. 2013. URL: https://cs.wikipedia.org/wiki/Past%C3%BD%C5%99sk%C3%BD_list

4.1.7. Vyprávění

Vyprávění pana RNDr. Jiřího Šlangra ze dne 29. 12. 2017. Přímý příbuzný rodiny Heislerových.